Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Karolína Jauernigová

Současné české neologismy z gastronomie

Contemporary Czech Neologism from the Field of Gastronomy

2022

Vedoucí práce: Mgr. František Martínek, Ph.D.

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce, panu Mgr. Františku Martínkovi, Ph.D., za trpělivost, pečlivost a mnoho cenných rad a poznatků.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze

Abstrakt

Tato bakalářská práce popisuje nová substantivní pojmenování z oblasti gastronomie. Materiálovými východisky práce jsou Databáze excerpčního materiálu Neomat a vybrané korpusy Českého národního korpusu. První část shrnuje a vyhodnocuje poznatky z relevantní odborné literatury, zabývá se vymezením pojmu neologismus, způsoby vzniku neologismů a adaptacemi přejatých pojmenování. Ve druhé části práce jsou neologismy klasifikovány z hlediska obohacování slovní zásoby a jejich sémantika je popsána v abecedním slovníku neologismů. Výsledky práce jsou shrnuty v závěru. Přílohou práce jsou tabulky s nalezenými neologickými lexikálními jednotkami, odkazy na zdroje a údaji o četnosti jejich výskytu.

Klíčová slova: obohacování slovní zásoby, neologismus, slovotvorba, přejaté slovo, slovotvorný typ, substantivum, gastronomie

Abstract

This bachelor thesis describes new substantive neologism from the field of gastronomy. The thesis is materially based on the database Neomat and the databases of the Czech National Corpus. The first part of the thesis summarises and evaluates the findings from relevant scientific literature. It is concerned with defining the term neologism, the ways of its genesis and the loanword adaptations. The second part of this thesis includes the classification of neologism according to word formation types and it lists their semantics in an alphabetical dictionary. The thesis results are summarized in the conlusion. The appendix of the thesis includes tables with neological lexical units, frequency of their occurance and source references.

Key words: innovations in lexicon, neologism, word formation, loan word, word-formation type, substantive, gastronomy

Obsah

1 ÚVOD 7

2 NOVÁ POJMENOVÁNÍ 9

2.1 NEOLOGISMY 9
2.2 OKAZIONALISMY 11

3 ZPŮSOBY VZNIKU NEOLOGISMŮ 13

3.1 TVOŘENÍ SLOV 13
3.1.1 DERIVACE 14
3.1.1.1 Prefixace 14
3.1.1.2 Sufixace 14
3.1.2 KOMPOZICE 15
3.1.2.1 Vlastní kompozita 15
3.1.2.2 Afixoidní kompozita 16
3.1.3 ABREVIAČNÍ SLOVOTVORNÉ PROCESY 18
3.1.3.1 Blending 19
3.1.4 UNIVERBIZACE 20
3.2 VÍCESLOVNÁ POJMENOVÁNÍ 20
3.3 PŘEJÍMÁNÍ 21

4 ADAPTACE PŘEJÍMEK 24

4.1 ORTOGRAFICKO-ORTOEPICKÁ ADAPTACE 24
4.2 MORFOLOGICKÁ ADAPTACE 30
4.3 SLOVOTVORNÁ ADAPTACE 33

5 KLASIFIKACE NEOLOGISMŮ Z GASTRONOMIE 35

5.1 NEOLOGISMY VZNIKLÉ TVOŘENÍM SLOV 35
5.1.1 DERIVÁTY 35
5.1.2 KOMPOZITA 36
5.1.3 UNIVERBÁTY 37
5.1.4 BLENDY 37
5.2 VÍCESLOVNÁ POJMENOVÁNÍ 37
5.3 PŘEJÍMKY 38

6 ABECEDNÍ SLOVNÍK NEOLOGISMŮ Z GASTRONOMIE 39

6.1 EXCERPCE MATERIÁLU 39
6.2 STAVBA SLOVNÍKOVÉHO HESLA 40
6.3 SEZNAM ZKRATEK POUŽÍVANÝCH VE SLOVNÍKU 41
6.4 ABECEDNÍ SLOVNÍK 41

7 ZÁVĚR 53

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY 55

9 SEZNAM PŘÍLOH 61

1 Úvod

Bakalářská práce se zabývá současnými českými substantivními neologismy z gastronomie, což je oblast velmi atraktivní, neboť se s ní v každodenním životě setkává většina jazykových uživatelů. Tato oblast však zahrnuje široké spektrum pojmenování, a proto se práce věnuje především neologismům z oblasti kavárenství. Cílem práce nebylo zaznamenat neologickou slovní zásobu z gastronomie v její úplnosti, což by vzhledem k množství okazionálních pojmenování, proměnlivosti slovní zásoby a k dalším faktorům ani nebylo možné.

K obohacování lexikální zásoby o nová pojmenování dochází ve všech živých jazycích. Stejně jako v minulosti mají na současný stav slovní zásoby vliv cizí jazyky, z nichž se z oblasti gastronomie přejímají nová pojmenování pro dezerty, slané pokrmy, nápoje, suroviny, dochucovadla apod. Tato přejatá pojmenování bývají v podobné nebo stejné grafické podobě součástí lexikální zásoby i v dalších jazycích, což je dokladem současné větší propojenosti světa.

Práce je členěna do několika kapitol. **Druhá kapitola** se zabývá vymezením pojmů neologismus a okazionalismus. **Třetí kapitola** popisuje způsoby, jimiž excerpované neologismy vznikly. **Čtvrtá kapitola** je zaměřena na popis ortograficko-ortoepické, morfologické a slovotvorné adaptace u pojmenování přejatých. V **páté kapitole** jsou excerpované neologické jednotky slovotvorně analyzovány. Účelem této kapitoly je ukázat, které slovotvorné postupy se při vzniku neologismů z oblasti gastronomie uplatnily a které slovotvorné prostředky při tom byly využity. V **šesté kapitole** je analyzovaný materiál zpracován do podoby abecedně řazeného slovníku, který koncepčně vychází ze slovníků *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1, 2* (Martincová a kol. 1998, 2004). Slovník zachycuje na 140 hesel a ozřejmuje sémantiku excerpovaných neologismů, mimo jiné byl zpracováván s pomocí dat z Českého národního korpusu a z databáze Neomat.

Materiálovými východisky práce je databáze Neomat a vybrané synchronní psané korpusy Českého národního korpusu. Databáze Neomat se buduje od začátku 90. let 20. století a v současnosti zachycuje přes 350 000 hesel, které jsou excerpovány nejčastěji z publicistických textů, řidčeji z beletrie. Vedle této databáze existuje internetový slovník Čeština 2.0, do nějž

může přispívat i neodborná veřejnost a který je mimo jiné zaměřený na neotřelá nová pojmenování.

O některých substantivních pojmenováních z oblasti gastronomie byly již v minulosti zveřejněny články v lingvistickém časopise *Naše řeč*: *hamburger* (Prouzová 1988), *jogurtovač* (Sochová 1993), *ražniči, čevapčiči, fondue* (I. Svobodová: 987), *antipasta* (Polívková 1988), *šmakuláda* (Ireinová 2017). Substantivní pojmenování z gastronomie jsou součástí i dvou slovníků neologismů *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1, 2* (Martincová a kol. 1998, 2004). Slovníky zachycují pojmenování poživatin (*biočočka, biohovězí, biochléb, biojogurt, biomaso, biomléko, biomouka, biopivo, biopečivo, biovíno, vegburger*), osob (*veganka, vegoš, čajofobik*), kuchyňských nástrojů (*citrusovač, haluškovač*), podniků (*čajovnička, fast food, hamburgrárna, mikropivovar*) apod. Prostředky činnosti týkající se nejen gastronomie ve svém článku uvádí Maturová (2017): *česnekátor, hranolkátor, taštičkátor, napařátor, kávomat, mlékomat, těstovinotvor*. Slovníkově nezpracované neologismy v několika tematických okruzích (finance, obchod, gastronomie, kosmetika, móda, politika apod.) představuje Lišková (2021), která vedle pojmenování nápojů a pokrmů (*bubble tea, frittata, chia semínko, matcha, smoothie, pho, quesadilla*) uvádí i pojmenování stravovacích stylů (*flexitariánství*), pojmenování osob (*foodie, gastrokritik*) nebo druhů diety (*krabičková dieta*).

2 Nová pojmenování

Nová pojmenování vznikají z vnějších mimojazykových i z vnitřních jazykových příčin. Vnější mimojazykové příčiny jsou vyvolány společenskou potřebou pojmenovat nové skutečnosti, pro které v daném jazyce neexistuje žádné pojmenování. Vnitřní jazykové příčiny nejčastěji vedou ke vzniku nového pojmenování tam, kde je staré pojmenování svou formou nevyhovující (Hauser 1980: 44).

2.1 Neologismy

Při vymezování pojmu neologismus vycházím z prací Martincové (1972, 2017a), Filipce–Čermáka (1985) a Janovce (2013). Martincová se problematikou neologismů zabývala dlouhodobě a pod jejím vedením mimo jiné vznikl sborník studií a statí *Neologizmy v dnešní češtině* (2005) a dva slovníky neologismů *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* (1998) a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (2004).

V roce 1972 vyšel ve *Slově a slovesnosti* článek Olgy Martincové K problematice lexikálních neologismů. Ta v něm nejen vymezuje pojem neologismus, ale shrnuje i dosavadní práce pojednávající o kritériích jeho určování, z nichž některá pokládá za problematická. Martincová (1972: 283–288) neologismy považuje za pojmenování charakterizující se jako nová. Tato novost představuje jejich charakteristický rys, jímž se od ostatních lexikálních jednotek v systému slovní zásoby odlišují. V pojetí novosti ale spočívá řada neujasněných otázek. Martincová shrnuje, že rys novosti se v dosavadních pracích hodnotil jak z hlediska uživatele jazyka, tak z hlediska současných slovotvorných a lexikálních norem. Podle Martincové lze tímto časovým kritériem určit přibližnou dobu vzniku nového pojmenování, jeho novost, ale nelze jej považovat za distinktivní rys, neboť u uživatelů jazyka dochází vzhledem k neustále se měnícím komunikačním potřebám ke změnám jeho vnímání. Některá pojmenování si rys novosti uchovávají po celé časové období, jiná přecházejí do běžného užívání poměrně rychle, a tím tedy rys novosti ztrácejí. Martincová za neologismy nepokládá všechna nová pojmenování, ale pouze taková, která se sice do systému slovní zásoby ještě nezařadila, ale zároveň mají předpoklad pro to, aby se systémovými jednotkami staly. Toto kritérium pokládá za nejméně problematické, neboť se od neologismů, které se vyznačují perspektivností zařadit se do systému slovní zásoby, odlišují pojmenování okazionální a potencionální, jejichž užívání

má pouze krátkodobý charakter a které se perspektivností zařadit se do systému slovní zásoby nevyznačují.

Rovněž Filipec–Čermák (1985: 99–100) neologismy považují za takové lexikální jednotky, které jsou z perspektivy současných jazykových norem hodnoceny jako časově nové. Stejně jako Martincová (1972) uvádějí, že tyto lexikální jednotky mají být užívané a perspektivní, a mají mít tedy schopnost zařadit se do běžné slovní zásoby. Změna neologismu v běžnou jednotku podle nich probíhá ve čtyřech etapách. První etapa zahrnuje časový moment, v němž se daná jednotka objeví, ve druhé etapě se nová jednotka užije v projevu nebo v textu, ačkoliv nadále náleží do periferie slovní zásoby a její frekvence je nízká. Ve třetí etapě jednotka přechází z periferie do centra slovní zásoby, ale ponechává si příznak novosti. V poslední čtvrté etapě je jednotka frekventovaná a běžně se užívá. Stejně jako Martincová (1972) za neologismy nepovažují všechna nová pojmenování, a mezi neologismy tak nezařazují neperspektivní neologismy,[1] okazionální pojmenování, autorská slova, slova používaná pouze v rodinném prostředí a pojmenování etapová a módní.[2]

Janovec (2013: 106–113) za neologismy pokládá takové lexikální jednotky, které „[jsou] charakteristické příznakem novosti v širokém slova smyslu“. Neologismy považuje za pólový protiklad k historismům a archaismům a ve svém vymezení rozlišuje dvě hlediska, a to hledisko synchronní a hledisko diachronní. Z hlediska synchronního lze na neologickou jednotku pohlížet jako na prvek dokumentující určité jazykové tendence v konkrétním období. Z diachronního hlediska bývá neologická jednotka chápána k „poměru vůči slovní zásobě existující ve zkoumaném období“ a jedná se o jednotku, jež není součástí repertoáru slovní zásoby předcházejícího období. Neologismy podle něj nejčastěji označují nové entity, pro které dosud neexistovalo jazykové uchopení. Objevují se ale i jednotky, „které nepojmenovávají

[1] Neperspektivní neologismy mají dle Filipce a Čermáka (1985: 99) pouze povahu návrhů, které se vzhledem k tomu, že neodpovídaly požadavkům jazykového systému, neujaly (v minulosti se za pojmenování *auto* navrhovala označení *siloun, silec* nebo za pojmenování *televize* označení *rozvid, rozje*v analogicky k pojmenování *rozhlas*).

[2] Etapová a módní pojmenování jsou názvy nových plastických hmot (*nylon, silon, dederon*), apelatizovaná jména podniků (*masna, mototechna, sportka*) apod. (Filipec–Čermák 1985, s. 99). Nicméně s některými z těchto pojmenování se v současnosti běžně setkáváme a jsou součástí běžné slovní zásoby, třebaže je autoři označili za neperspektivní.

nové, ale pouze přeznačují již existující – vznikají synonyma, nové formy nahrazují staré beze změny významu (původní forma se tak stává příznakovou a archaickou).“ (Janovec 2013: 106). Za neologismy na rozdíl od Martincové (1962) a Filipce–Čermáka (1985) považuje všechny lexikální jednotky s rysem novosti, a v rámci neologické slovní zásoby tak vedle vlastních neologismů, které jsou utvořeny systémově, mají perspektivu zařadit se do centra slovní zásoby, jsou rozšířené napříč komunikačními oblastmi a ideálně pronikají do jazykového povědomí všech mluvčích, rozlišuje i jednotky okazionální, které jsou vázány pouze na konkrétní komunikát a vykazují určité anomálie. Tyto jednotky podle něj stojí na pokraji neologické slovní zásoby.

Martincová (2017a) rozlišuje neologismy strukturní a funkční. Strukturní neologismy zahrnují (1) neologismy slovotvorné, (2) neologismy vzniklé ze zkratek, (3) slova přejatá, (4) neosémantismy, (5) víceslovná pojmenování a (6) frazémy. Z funkčního hlediska jsou za neologismy považovány jednotky, u nichž se mění jejich původní užití a u kterých se současně přehodnocuje jejich původní příznakovost. Za specifický typ funkčních neologismů Martincová pokládá okazionalismy, individualismy, slova efemérní, neologismy módní a slova dobová.

2.2 Okazionalismy

V předchozí podkapitole bylo uvedeno, že ačkoliv lze okazionální pojmenování vymezit rysem novosti, nestávají se relativně ustálenými jednotkami slovní zásoby. Okazionalismy charakterizuje „řečový charakter, jedinost aktu utvoření, autorství, vázanost na kontext, neuzuálnost, jednorázové užití, zvláštnost, nápadnost, neobvyklost, novost“. Na rozdíl od neologismů si okazionalismy rys novosti uchovávají nezávisle na době svého vzniku (Martincová 2017b). Z hlediska frekvence bývají okazionální pojmenování řídká a při jejich porovnání s jinými novými pojmenováními i ustálenými jednotkami slovní zásoby je možné je charakterizovat jako příležitostná, nahodilá, náhodná. Využívají se pro ozvláštnění a aktualizaci textu či projevu a jejich volba často souvisí s psychickými faktory, tj. vyjadřují citově hodnotící postoj a záměr produktora působit na adresáta. Většinou nepojmenovávají nové skutečnosti, ale pouze přehodnocují pojmenování, která v jazyce již existují (Martincová 1983: 131–132).

Oproti běžným jednotkám slovní zásoby se okazionální jednotky tvoří ve značné míře prostřednictvím neproduktivních a neobvyklých prostředků (sufixy *-ánky, -íř, -naut*, sufixoidy *-fil, -man* apod.). V některých případech není možné jejich významovou stránku opřít o jejich

slovotvornou strukturu, neboť značná část slovotvorných prostředků bývá užita v jiném významu, než který jim náleží v lexikálním systému (Janovec 2013: 114).

Martincová (1972: 287) uvádí, že okazionalismy mohou být i pojmenování vzniklá nápodobou určitého modelu, případně konkrétního slova (např. *měsícotřesení* podle *zemětřesení*). Protějškem okazionálních pojmenování jsou podle ní pojmenování potenciální, která mohou vznikat podle produktivních slovotvorných modelů a prostředků a jejichž užití je omezeno pouze na individuální projev.

Neologismy jsou tedy obecně charakterizovány rysem novosti a obvykle pojmenovávají nový předmět nebo jev skutečnosti. Vedle nich ale existují i neologismy, které pouze přeznačují pojmenování v jazyce již existující. Tím vznikají synonyma (z excerpovaného materiálu se jedná o neologismus *filtrovaná káva*, jež je synonymem starší lexikální jednotky *překapávaná káva*). Neologismy lze buď vymezovat z hlediska širšího, nebo z hlediska užšího, tj. buď lze za neologismy považovat všechna nová pojmenování (tedy i okazionalismy) bez ohledu na to, zda mají perspektivu zařadit se do systému slovní zásoby, nebo lze za neologismy považovat pouze pojmenování, která se perspektivností zařadit se do systému lexikální zásoby vyznačují, tj. vlastní neologismy. Okazionalismy se oproti vlastním neologismům v jazyce neuplatňují šířeji, jejich frekvence je výrazně nižší a bývají vázány pouze na jeden až několik textů. Často navíc bývají tvořeny prostřednictvím neproduktivních a neobvyklých slovotvorných prostředků.

3 Způsoby vzniku neologismů

Neologismy se vzhledem ke svému postavení na periferii slovní zásoby vyznačují jistými specifiky tvoření. Při vzniku nových lexikálních jednotek se střetávají principy analogie a anomálie. Vedle analogicky utvořených jednotek rozmnožujících dosavadní slovotvorné typy existuje celý soubor pojmenování využívající slovotvorné postupy a prostředky periferní, popř. zcela nové, které se v jazyce teprve ustalují. Využívání těchto periferních slovotvorných postupů a prostředků nebo tvoření podle strukturních modelů, které se dosud neobjevily, je určujícím rysem tzv. parasystému, který vznikl na pozadí systému základního. Jednotkám určitého parasystému (neologismy rovněž tvoří svůj parasystém) je společné tvoření podle vlastních slovotvorných pravidel a využívání osobitých formantů. Takové tvoření je nazýváno parasystémovým tvořením (Ziková 2001: 81–84).

Excerpované neologismy z gastronomie vznikly několika způsoby, a to:

(1) tvořením slov:
   a. derivací;
   b. kompozicí;
   c. abreviačními slovotvornými postupy;
   d. univerbizací;
(2) tvořením víceslovných pojmenování;
(3) přejímáním.

3.1 Tvoření slov

Tvoření nových slov pro češtinu představuje nejdůležitější prostředek obohacování slovní zásoby. K vytváření skutečně nových pojmenování dochází jen zřídka a mnohem častěji jsou nová pojmenování vytvářena na základě pojmenování v jazyce již existujích, a to postupy a prostředky, jimiž jazyk disponuje. V češtině patří mezi nejvýznamnější prostředky vzniku nových pojmenování dva základní postupy: derivace a kompozice. Dalšími slovotvornými postupy jsou abreviace a univerbizace (ČŘJ 2011: 83–99).

Základními slovotvornými vztahy jsou motivace a fundace. Vztah fundace je vztah formální příbuznosti, v němž se jeden výraz zakládá na výrazu druhém. U slovotvorného vztahu fundace rozlišujeme slova fundovaná (výsledná) a fundující (základová). Fundované slovo, zpravidla

sémanticky a formálně složitější, se zakládá na slově fundujícím, které je po sémantické a formální stránce zpravidla jednodušší, a je jím fundováno. Vztah fundace spíná každé slovo fundující se všemi na něm založenými (fundovanými) slovy. Je třeba upozornit na to, že i slova fundovaná mohou být pro další slova slovy fundujícími. Fundující slovo spolu se slovy fundovanými vytváří svazky a se všemi (přímo nebo nepřímo) na něm založenými slovy vytváří slovotvorná hnízda. Vztah motivace je významový vztah spočívající v tom, že se motivované (fundované) slovo objasňuje vztahem ke slovu motivujícímu (fundujícímu) (ČŘJ 2011: 99–100).

3.1.1 Derivace

Při derivaci je nově utvořené slovo vytvořeno na základě jednoho existujícího slova pomocí slovotvorného formantu, tedy prefixu (předpony), sufixu (přípony) a koncovky (Rusínová 2017). Při derivaci se může uplatňovat i hybridnost, tj. spojování prvků pocházejících z různých jazyků v jednom slově (ČŘJ 2011: 97).

3.1.1.1 Prefixace

Při prefixaci je před základové slovo (nebo některý z jeho tvarů) umístěn slovotvorný morfém, prefix. Ten obměňuje lexikální význam slova základového, ale zároveň nezasahuje do jeho gramatického charakteru, nemění jeho mluvnické významy ani paradigmatiku. Ačkoliv bývá prefixace považována za základním způsob tvoření u verb, je produktivní i u substantiv a adjektiv (Dokulil 1962: 23).

3.1.1.2 Sufixace

Sufixace představuje nejčastější způsob tvoření jmenných slovních druhů. Podstatou tohoto tvoření je odvozování nových slov pomocí sufixů (přípon). Charakter sufixu je ryze slovotvorný: sufixy v češtině nefungují ani jako autosémantická, ani jako synsémantická slova. Sufix se připojuje ke slovotvornému základu, který je zpravidla totožný s tvaroslovným kmenem (Dokulil 1962: 23). Slovotvorný základ přitom vyjadřuje významovou složku, sufixem se nové slovo zařazuje do kategorie slovních druhů a do konkrétní slovotvorné třídy. U ohebných slov je sufixace spjata s konkrétním souborem koncovek, které mají tvaroslovnou charakteristiku (ČŘJ 2011: 82–97). Podle Rusínové (2017) se při sufixaci mění buď

morfologická charakteristika, tj. dochází ke změně slovního druhu, nebo ke změně morfologické charakteristiky nedochází, což se uplatňuje například při deminuci.

3.1.2 Kompozice

Kompozice je proces tvoření slov spojením dvou (a více) slovotvorných základů. Podle způsobu utváření se rozlišují kompozita nevlastní, kompozita vlastní a kompozita tvořená kompozicí a derivací zároveň.[3] Při kompozici se stejně jako při derivaci může uplatňovat hybridnost, tj. spojení prvků domácího a cizího původu v jednom kompozitu. Ačkoliv takto utvořená kompozita nebyla dříve přijímána, v současném jazyce se již prosadila (ČŘJ 2011: 83–98). Bozděchová (2017a) uvádí, že v současnosti hybridní kompozice nabývá na významu a představuje produktivní a komunikačně důležitou součást slovní zásoby, a to především u názvů odborných, slangových a neologických.

V češtině se projevují kvantitativní a kvalitativní změny v oblasti substantivních kompozit. Změny se týkají jednak inventáře slovotvorných prvků a jejich významové stránky, jednak vzniku nových slovotvorných modelů. U nového lexika se projevuje širší a uvolněnější spojitelnost již existujících komponentů s domácími základy. Mění se i sféra užití kompozit: zatímco dříve patřila k odborné vrstvě lexikální zásoby, v současnosti se kompozita uplatňují i v publicistických a mediálních textech (Janovec–Rangelova 2005: 85–95). Tyto nové slovotvorné prvky budou popsány v souvislosti s afixoidními kompozity.

3.1.2.1 Vlastní kompozita

Vlastní kompozita jsou nerozložitelná ve víceslovná pojmenování a jejich první člen není úplným tvarem slova. Druhý člen vlastního kompozita se buď může vyskytovat jako samostatné slovo, nebo nikoliv. Slovotvorný základ prvního členu kompozita je spojen se slovotvorným základem druhého členu spojovacím morfémem *o-, -e-, -i-* nebo *-a-* (Dokulil 1962: 22).

[3] Slovotvorný způsob, v němž se kompozita tvoří zároveň kompozicí a derivací se může nazývat termínem afixální kompozice (Adam a kol. 2018: 48).

3.1.2.2 Afixoidní kompozita

Vzhledem k četnému zastoupení afixoidních kompozit v excerpovaném materiálu v této podkapitole vycházím z více prací, a to z prací Zikové (2001), Kochové (2005), Janovce (2013), Bozděchové (2017b) a Martincové (2017c). V odborné literatuře se můžeme setkat s termíny afixoidní kompozita (Ziková 2001), hybridní kompozita[4] (Janovec 2013), kvazikompozice, kompozita přechodného typu a nepravá kompozice (Bozděchová 2017b).

Podstatou tvoření afixoidních kompozit je spojení vlastního kořenného morfému (radixu) a morfému přechodného charakteru, tj. afixoidu (Bozděchová 2017b). Afixoidy jsou podle Martincové (2017c) z morfologického hlediska nevyhraněné morfémy a dělí se na:

a. prefixoidy, jestliže zaujímají přechodné postavení mezi morfémem kořenným a prefixem (např. *auto-, bio-, euro-, mikro-, mini-, pidi-, rádoby-, vele-);*
b. sufixoidy, jestliže zaujímají přechodné postavení mezi morfémem kořenným a sufixem (např. *-fil, -kracie, -log, -mat, -metr, -mil, -sloví, téka*).

Janovec (2011: 126) mezi prefixoidy, které se v současné době v češtině používají, řadí internacionální *mini-, maxi-, super-, anti-, supra-, sex(y)-, ultra-, video-, pseudo-, promo-* a české prefixoidní morfémy *rádoby-, taky-, lži-, skoro-, mezi-*. Mezi sufixoidy zařazuje *-man(iak), -manie/-mánie, -holik, -holismus, -log, -krat* a z českých *-mil, -milec* apod. Podle Janovce–Rangelove (2005: 95) pojmenování se sufixoidem *-holik*, který vznikl vyčleněním z pojmenování *alkoholik*, často náležejí k okazionalismům.

Ziková (2001: 86–87) afixoidy rovněž pokládá za morfémy přechodného charakteru a dále uvádí, že v pojmenováních afixoidy plní funkci determinujících členů. V rámci afixoidních kompozit tvoří nejproduktivnější skupinu pojmenování s prefixoidy. Jejich produktivita se vyznačuje neomezenou spojitelností – spojují se jak s domácími substantivy (*ekojízdenka, ekopotraviny* apod.), tak se substantivy přejatými (*ekoterorismus, ekoturistika* apod.), utvořenými (*ekopříspěvek* apod.) i neutvořenými (*ekodvůr* apod.).

[4] Janovec (2013: 125) mezi hybridní kompozita řadí i „jednotky, u nichž není zřetelná jejich morfematická charakteristika. Jde především o internacionální, ale i o domácí komponenty, jež vykazují vlastnosti afixů i kořenů, hovoří se proto o nich jako o afixoidech“.

Kochová (2005: 82) ve své práci rovněž upozorňuje na problematiku přechodných nevyhraněných morfémů a na základě jejich původní funkční platnosti rozlišuje dva typy:

a. přechodné morfémy, které se postupně přehodnocují z původně plnovýznamových komponentů (radixů) v prefixy (např. domácí *polo-, pidi-* a internacionální *mega-, maxi-, mikro-, mini-*) a uplatňují se při intenzifikaci nebo naopak zeslabování významu druhé části slova;
b. přechodné morfémy, které se z původních prefixů postupně vyvíjejí směrem k přechodným morfémům (např. *infra-, para-* a *hyper-, ultra-, super-*).

Podle Janovce (2013: 125) se ale zmíněné internacionální jednotky *mini-, maxi-, super-* ze současného slovotvorného pohledu neřadí mezi prefixy, ale mezi afixoidy. Dále dodává, že pro afixoidy je charakteristická vysoká frekvence jejich užití. Afixoidy mohou stát i izolovaně od lexikální jednotky, ale v takovém případě není zřetelné, zda se jedná o lexikální jednotku nebo o izolovaný morfém.

Afixoidy nejčastěji vznikají z přejatých složených adjektiv mechanickým krácením v místě morfémového švu mezi jejich předním a zadním členem (např. *porno-* ← *porno/grafický, tele-* ← *tele/vizní*), ale fundujícími jednotkami mohou být i adjektiva nesložená (*cyklo-* ← *cyklistický*) a při krácení mimo morfémový šev může docházet i k deformaci základu (např. *profi-* ← *profesionální*). Šimandl (2012: 2) uvádí, že pokračujícím vlivem angličtiny mechanického krácení přibývá. Podle Šimandla je u morfémů vzniklých mechanickým krácením možný i vícerý význam: prefixoid *eko-* lze interpretovat jako *ekologický* i jako *ekonomický*. Vedle internacionálních výrazů (*mini-, maxi-, midi-, krimi-, foto-, info-, narko-, porno-* apod.), které mohou stát jak samostatně, tak jako první člen kompozita, v češtině existují i mechanicky zkrácené výrazy domácí (*bezva, nashle, v poho, kámo, čoko, auto, aero, trafo* apod.). Jak z příkladů vyplynulo, jedná se nejčastěji o dvouslabičné výrazy.

V odborné literatuře se tedy hovoří o nejednoznačné příslušnosti uvedených komponentů do morfematických tříd. Jelikož mají tyto komponenty vlastnost jak kořenů, tak afixů, ustálil se pro ně termín afixoidy. V současné době se inventář afixoidů dále rozšiřuje (*-holik, -fil, -filie, -mil, -milec* apod.) a vzrůstá i jejich produktivita. V excerpovaném materiálu bylo několik pojmenování utvořeno komponentem *vege-*, který pokládám za prefixoid vzniklý mechanickým krácením adjektiva *vegetariánský*.

3.1.3 Abreviační slovotvorné procesy

Abreviace (zkracování) je způsob tvoření slov, při němž se nové slovo utvoří z částí víceslovného pojmenování. Abreviací jsou tvořeny především názvy institucí nebo výrobků (ČŘJ 2011: 83). Tradičně se rozlišují dva typy zkratek:

a. zkratky iniciálové (akronyma) vznikající z počátečních písmen částí víceslovného pojmenování a obvykle se píšou velkými písmeny bez teček, např. *ÚMČ (Úřad městské části), INRI (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum), UK (Univerzita Karlova)*;
b. zkratky slabičné vznikající z počátečních slabik nebo hlásek částí víceslovných pojmenování, např. *JAMU (Janáčkova akademie múzických umění), Čedok (Československá dopravní kancelář), Besip (Bezpečnost silničního provozu)*. Vzhledem k tomu, že se začleňují do věty jako ohebná slova, nazývají se zkratková slova (Jelínek 2017).

Kolářová (2017: 25–26) uvádí, že stále častěji se uplatňují i další abreviační procesy:

c. tvoření zkrácených slov osamostatněním jedné složky původního kompozita, např. *krimifilm → krimi, technoparty → techno*;
d. tvoření zkrácených slov sufixací jedné ze složek kompozita a odtržením druhé složky, např. *děj-e-pis → děj-ák*, přičemž postupy v (c) a (d) bývají nazývány též trunkace (truncation);
e. blending.

Morfologickým procesem truncation (usekáváním, řezáním, clippingem), tj. redukcí počtu slabik u víceslabičných slov, se zabývá Ziková (2017). Pojmenování, která vznikla procesem truncation, se v odborné literatuře označují termínem zkráceniny (srov. *Mluvnice češtiny 1* 1986, Ziková 2017). Podle Zikové se takto vzniklá pojmenování objevují zejména v neformální komunikaci a jsou typická ve slangu. V rámci tohoto morfologického procesu rozlišuje:

a. iniciálové zkráceniny, které vznikly redukcí konce slova, např. *Líd-a* (← *Ludmila*), *Páj-a* (← *Pavel, Pavla, Pavlína), sváča* (← *svačina*), *kápo* (← *kapitán*);
b. finální zkráceniny, které vznikly redukcí začátku slova, např. *cello* (← *violoncello*), *bus* (← *autobus*);
c. zkratková kompozita, která vznikla spojením dvou (nebo více) slov do jednoho a která „jsou dvojího druhu podle toho, jestli se krátí pouze jedno ze základových slov, typicky iniciální (např. *koldům* ← *kolektivní dům, aparthotel* ← *apartmánový hotel, britpop*

← *British pop*), nebo se krátí všechna (např. *smog* ← *smoke* + *fog, motel* ← *motor* + *hotel*) (Ziková 2017).

V odborné literatuře nepanuje u abreviace, resp. abreviačních slovotvorných procesů, shoda v terminologii. Z toho vyplývá i nejednotnost zařazování konkrétních příkladů (*Čedok, smog* apod.) k jednotlivým typům abreviačních procesů. Ziková (2017) v rámci procesu truncation rozlišuje typ zkratkových kompozit a jako příklad zkratkového kompozita, v němž se krátí všechna základová slova, uvádí výraz *smog*. Výraz *smog* ve svých pracích o blendingu uvádí i Šimandl (2012, 2013), který se tímto způsobem tvoření slov zabývá podrobněji a z jehož prací a terminologie budu v práci vycházet.

3.1.3.1 Blending

Šimandl (2012, 2013) se ve svých pracích zabývá nepravidelnými způsoby tvoření slov, mezi něž řadí zkratkové tvoření, mechanické krácení, mechanické skládání, nastavování, křížení, názvy z incipitu apod. Pro účel bakalářské práce bude z těchto nepravidelných způsobů důležité zejména mechanické skládání. Šimandl (2013: 110) jako mechanické skládání označuje kompozici z mechanicky vyčleněných prvků a rozlišuje několik typů:

a. skládání z prvních slabik, z počátečních řetězců apod., např. *Čedok (Če-skoslovenská do-pravní k-ancelář)*;
b. skládání s afixoidy, u nějž upozorňuje na to, že kompozitum se dvěma afixoidy považuje za kompozitum o dvou autosémantických kořenech;
c. blending.

Šimandl (2013: 111) uvádí, že blending „nehledí k morfémové stavbě slova. Zachází s východiskovými slovy – prototypicky jsou 2 – jako s řetězci elementárních znaků (fonémů, grafémů) a prolne […] je tak, že vznikne slovo nové. Obvykle lze podle začátku výtvoru rozeznat první a podle konce druhé východiskové slovo“. Jedná se o idiomatické tvoření slov, neboť takto utvořená slova často činí narážku na slova východisková a setkáváme se s nimi zejména u označení nabízených produktů nebo u hodnotících pojmenování, tedy tam, kde je poptávka po kreativních pojmenováních. Šimandl upozorňuje na to, že po formální stránce není v řadě případech zřetelná hranice mezi blendingem a afixací (Šimandl 2013: 110–112). Jak uvádí Šimandl (2012: 7–8), blending je obtížné vědecky uchopit, ale mezinárodní příručka Booij et al. (2000) jej přesto považuje za jeden ze slovotvorných procesů.

Šimandl (2012: 4) rozlišuje dva typy blendingu podle existence, resp. neexistence, řetězce písmen nebo hlásek společného (zpravidla dvěma) východiskovým slovům:

a. věšák, při němž lze u výsledné formace zaznamenat začátek prvního slova spojený s koncem druhého slova, např. *para-lympiáda* (olympiáda paraplegiků), *bank-omat* (banka + automat / bankovní automat);
b. teleskop, který je vzácnější a v němž mají slova společnou část, prototypicky společnou slabiku, např. *sm-o-g* (smoke + fog), *Eu-ro-šima* (Europe + Hirošima), *Pi-tom-io* (pitomec + Tomio).

Mezi věšáky a teleskopy není po významové stránce patrný rozdíl a rozdíl na rovině formy je rozeznatelný s obtížemi. Pro pojmenování utvořená tímto způsobem je charakteristické, že se v jazyce ustálí pouze jejich malá část. Pro to, aby se konkrétní formace stala součástí slovní zásoby, je nezbytná její srozumitelnost, přijatelnost, ale i trvalejší potřebnost (Šimandl 2012: 5–9).

3.1.4 Univerbizace

Při univerbizaci nová pojmenování vznikají úpravou již hotového pojmenování, nejedná se tedy o případ, kdy se nové pojmenování utvoří na základě pojmenovacího aktu. Nová pojmenování vznikají transformací víceslovného pojmenování v pojmenování jednoslovné a označují se jako univerbizovaná nebo univerbální. U tohoto procesu se využívá stejných prostředků jako u vlastního odvozování příponami. Často jsou takto vzniklá pojmenování hovorová (ČŘJ 2011: 83–98).

3.2 Víceslovná pojmenování

Pro češtinu jde o nejběžnější a nejčastější způsob tvoření pojmenování pro dosud nepojmenované pojmy. Ačkoliv tvoření víceslovných pojmenování představuje nejsnazší a nejčastější onomaziologický postup, pro flexivní jazyk je poněkud těžkopádné. Jazyk tedy dává přednost jednoslovným pojmenováním a tato tendence je zřejmá v procesu univerbizace, tedy transformace již existujících víceslovných pojmenování v pojmenování jednoslovná (Dokulil 1962: 21). Dle ČŘJ (2011: 82) je tvoření víceslovných pojmenování vzhledem ke své popisnosti, významové bohatosti, jednoznačnosti a přesnosti vhodné pro sloh odborný, publicistický a zpravodajský.

Martincová (2005: 214) u vzniku nových víceslovných pojmenování rozlišuje dva pojmenovací postupy:

a. tvoření syntaktické, kdy k vytvoření víceslovného pojmenování dojde na základě syntaktických vztahů ke spojením slov, která do něj vstupují (např. *penzijní připojištění, tiskový mluvčí*);
b. přejímání, kdy v oblasti víceslovných pojmenování dochází k přejímání lexémů jako hotových pojmenovacích celků (např. *reality show, risk management*).

3.3 Přejímání

Přejímání představuje vysoce frekventovaný způsob obohacování slovní zásoby a vzniku neologismů. Jedná se o proces, při kterém se jednotka pocházející ze zdrojového jazyka stává součástí jazyka příjemce a adaptuje se po fonetické, grafické, morfologické, syntaktické, stylistické, lexikální a sémantické stránce. Vzhledem k rozšířené znalosti západních evropských jazyků se v současnosti proces adaptace zpomaluje a zároveň u některých přejímek, jež se adaptovaly dávno, dochází k tomu, že se projevuje tendence v užívání jejich internacionální neadaptované podoby (Janovec 2013: 115–116).

V rámci procesu přejímání se jedná vždy o kontakt výchozího a cílového (přijímajícího) jazyka, přičemž cílový jazyk při přejímání sehrává aktivní roli. Vlivy cizích jazyků se neprojevují pouze u přejímání lexikálních prostředků, ale i u vzniku nových slovotvorných modelů nebo syntaktických struktur, v oblasti pravopisu, výslovnosti nebo sémantiky. Podnětem k převzetí jazykového prvku z cizího jazyka bývá obvykle mezera v cílovém jazyce. Tu lze vyplnit buď domácím prostředkem, nebo cizojazyčnou přejímkou, k níž se jednoznačně uchyluje při potřebě pojmenování cizích reálií (D. Svobodová 2013: 132).

Podle Nekuly (2017a) je důvodem lexikálních přejímek „jednak mezera v systému, kdy se přírodní, gastronomická či jiná kulturní, sociální nebo technologická novinka přebírá spolu se svým označením v modelovém jazyce (*mango, špagety, siesta, screening, notebook* apod.), jednak potřeba označení, jež v sobě oproti existujícím označením nesou prestiž modelového jazyka (*zákazník – klient, odbyt – marketing* apod.), nebo kde je zapotřebí expresivního označení“.

V posledních letech mezi přejatými výrazy dominují zejména výrazy anglického původu, zatímco přejímání z jiných jazyků už takto frekventované není. Z jazyků západoevropských pronikají převážně lexémy označující cizí reálie specifické pro určitou zemi či region, jazyky slovanské mají na současnou českou slovní zásobu pouze nepatrný vliv (Mravinacová 2005: 187). Jak ale upozorňuje D. Svobodová (2013: 134), u řady přejatých výrazů angličtina funguje pouze jako jazyk zprostředkující. Původní zdrojové jazyky přejatých výrazů jsou mnohdy jiné, a to nejčastěji románské. Uvádí, že anglickou slovní zásobu tvoří z jedné poloviny slova románského, resp. latinského původu a mezi přejatými výrazy do češtiny jsou tyto romanismy zastoupeny až v 70 %. Dodává, že pokud konkrétní výrazy existují v několika jazycích, lze je označovat jako internacionalismy, tj. mezinárodní výrazy.

D. Svobodová (2013: 132–133) rozlišuje 3 základní fáze v procesu přejímání:

a. interferenci, při níž dochází k (někdy jen náhodnému) převzetí jazykového prostředku, jenž se však do systému přijímajícího jazyka nemusí integrovat a který může být pouze aktualizačním nebo citátovým prvkem;
b. adaptaci (přizpůsobení), která je nutným předpokladem další existence cizího prvku v systému přijímajícího jazyka. Během adaptace působí v jednotlivých jazykových rovinách adaptační mechanismy;
c. integraci přejímky do systému cílového jazyka (nejdříve na periferii, pak do přechodné zóny a nakonec případně do centra slovní zásoby). Tato fáze závisí na frekvenci a způsobu užívání daného prostředku, ale i na dalších faktorech, jako je délka, resp. stáří přejetí, funkce, které přejímky v systému cílového jazyka plní, a zdroje, tj. jazyk, z nichž byly přejímky převzaty.

Janovec (2013: 116) dodává, že „[p]řístupy k přejímání jednotek jsou různé – od puristických ke krajně demokratickým“. V souvislosti s přejímáním dále vymezuje čtyři základní skupiny lexikálních jednotek. První skupina představuje integrované lexikální jednotky z cizího jazyka, které jsou vzhledem k rozšíření jejich znalosti napříč jazykovým společenstvím plně zařazeny do lexikálního systému češtiny. Tyto jednotky často pojmenovávají specifický denotát, např. pojmenování pro různé hudební styly, společenské trendy nebo poživatiny, a obvykle k nim nevzniká české pojmenování. Druhou skupinu reprezentují lexikální jednotky, k nimž existují české ekvivalenty, často vzniklé kalkováním. Třetí skupinu pak tvoří případy, ve kterých do slovní zásoby k již existující české lexikální jednotce pronikl cizí protějšek, jenž původní jednotce může konkurovat nebo ji částečně nahradit. Čtvrtou skupinu představují lexikální

jednotky domácího původu odolávající vlivu cizojazyčných lexémů a internacionalizačnímu tlaku. Tyto jednotky patří především do centra slovní zásoby (Janovec 2013: 116–117).

4 Adaptace přejímek

Při přejímání lexikálních jednotek se ve větší nebo menší míře projevují typologické a genetické rozdíly mezi výchozím a cílovým jazykem. Na průběh a výsledek adaptace mají vliv zejména typová vzdálenost výchozího a cílového jazyka, sémantický význam a ustálenost významu dané lexikální jednotky, dále její slovotvorné vlastnosti, frekvence, oblast užití a typ uživatelů a druh slova. Na aktuální adaptační procesy mají obecně vliv dvě skutečnosti:

a. odlišný vztah pravopisu a výslovnosti v češtině a v jazycích, z nichž jsou výrazy přejaty;
b. vysoká flektivnost češtiny a její slovotvorná produktivnost (D. Svobodová 2013b: 135).

Mravinacová (2005: 189–190) uvádí, že nízký stupeň integrace převzaté lexikální jednotky je signalizován tím, že nejsou součástí morfologických a slovotvorných paradigmat a svou slovnědruhovou povahu a gramatické významy, jako je jako pád, číslo a rod, vyjadřují pouze prostřednictvím syntagmatu (Mravinacová 2005: 189–190).

U popisu jednotlivých typů adaptací, jimiž se zabývají následující podkapitoly, vycházím zejména z prací Mravinacové (2005) a D. Svobodová (2013a, 2013b). Mravinacová (2005) se ve své práci zabývá adaptací ortograficko-ortoepickou, morfologickou a slovotvorněparadigmatickou. D. Svobodová (2013a, 2013b) se věnuje adaptaci ortografické, ortoepické, morfologicko-morfematické a slovotvorné. Vzhledem k tomu, že adaptace ortografická a ortoepická neprobíhají izolovaně, ale navzájem se ovlivňují, budu se jimi ve své práci zabývat v rámci jedné podkapitoly. V dalších podkapitolách představím adaptaci morfologickou (v práci D. Svobodové nazvanou morfologicko-morfematickou) a adaptaci slovotvornou (v práci Mravinacové nazvanou slovotvorněparadigmatickou).

4.1 Ortograficko-ortoepická adaptace

Mravinacová (2005: 190) uvádí, že „[o]rtograficko-ortoepická adaptace zahrnuje dva procesy, adaptaci pravopisnou a adaptaci výslovnostní, které neprobíhají izolovaně, ale vzájemně se ovlivňují, přičemž postupně dochází k přiblížení pravopisné a výslovnostní podoby přejatých lexémů na základě fonologického pravopisného principu uplatňovaného v češtině“. Dovršení této adaptace znamená, že přejímky jsou v pokročilejším stupni integrace.

Ortoepická adaptace obvykle spočívá v modifikaci odlišných hlásek (např. hlásek označovaných písmeny *th, q, w*, nepřízvučného *r*, širokého *e* [**æ**], nepřízvučného vokálu [ə], dlouhého vokálu [ə:]), v přesunutí přízvuku na první slabiku, v neznělé výslovnosti znělých souhlásek na konci slov apod. (Mravinacová 2005: 191). D. Svobodová (2013b: 136) upozorňuje na to, že „[o]rtoepickou podobu přejatých slov (včetně cizích proprií) představuje v češtině výslovnost počeštěná, nikoli věrná výslovnost původního jazyka“. Za ortofonickou se považuje taková výslovnost hlásek, která odpovídá neutrální české výslovnosti. Přízvuk se přitom umisťuje na první slabiku samostatně stojícího slova, ačkoliv může být v původním jazyce umístěn jinde (D. Svobodová 2013b: 136–138).

Při ortografické adaptaci dochází k přizpůsobení psané podoby přejatých jazykových prostředků, a to na základě původní počeštěné výslovnosti odpovídající aktuálnímu úzu (D. Svobodová 2013a: 138). Přejímky jsou obvykle přejaty s původním pravopisem, pak procházejí etapou dublety a nakonec dojde k jejich plnému počeštění. Podle D. Svobodové „u mnohých zcela nových přejímek probíhá adaptace rychleji, než jak tomu bylo v dřívějších letech, a to zejména ve vybraných oblastech, jimiž jsou např. některé slangy, sféra běžné komunikace“. Aktuálně se přejímky objevují ve větším počtu grafických podob (z excerpovaného materiálu např. *éclair/eklér*, *balsamico/balzamiko*, *frittata/fritata/fritáta*). Hodnocení jednotlivých členů uvedených dvojic nebo trojic výrazů bývá sice individuální, ale přesto se původní podoby obvykle považují za bezpříznakové. Některé počeštěné podoby se obecně vnímají jako vhodné spíš pro oblast neformální komunikace a považují se za silně příznakové. Grafická[5] adaptace představuje přirozený vývoj, který je velmi dynamický a závisí na jazykových i mimojazykových okolnostech. Ze strany lingvistů je do něj velmi obtížné zasahovat nebo jej ovlivňovat. Z toho vyplývá, že volba formální stránky přejímky závisí na uživatelích jazyka, kteří by se měli rozhodnout, která grafická forma přejímky je pro konkrétní kontext vhodná. Nejčastěji se totiž grafické formy liší z hlediska své formálnosti a neformálnosti, resp. oficiálnosti a neoficiálnosti (D. Svobodová 2013a: 8–9). Navíc u nově se objevivších jazykových prostředků tradičně platí, že se nepovažují za spisovné a jsou vnímány jako nevhodné, slangové, hovorové (D. Svobodová 2013b: 148).

[5] D. Svobodová (2013b: 8) záměrně užívá označení „grafická“ a vyhýbá se variantě ortografická/pravopisná vzhledem k tomu, že se nemusí jednat vždy o podoby, které by byly zachycené v pravopisných kodifikačních příručkách.

Podle Mravinacové (2005: 191) sice mnoho současných přejímek zůstává v původní hláskové podobě, ale u některých z nich k ortograficko-ortoepické adaptaci přesto dochází. To se týká především přejímek, u kterých se příliš neliší jejich výslovnostní a pravopisná podoba. Jejich pravopis se jednoduchými úpravami přizpůsobuje výslovnosti, a to nejčastěji náhradou jednotlivých písmen nebo skupin hlásek a zjednodušováním zdvojených písmen. Tím vznikají pravopisné varianty.

U neologických jednotek z excerpovaného materiálu se projevovala substituce grafémů na základě jejich vyslovované podoby a náhrada cizích grafémů grafémy českými. Docházelo k následujícím úpravám:

c* → *k: *balsamico → balzamiko, coleslaw → koleslav, croissanterie → kroasánterie, éclair → eklér, cupcake → kapkejk*

ç* → *c: *açai → acaí*

é* → *e: *éclair → eklér, crème brûlée → creme brulee, poké bowl → poke bowl*

è* → *é: *crème brûlée → créme brûlée*

ff* → *f: *affogato → afogato*

ch* → *č: *chocolaterie → čokolaterie, cheesecake → čískejk, kimchi → kimči/kim-či*

ch* → *k: *bruschetta → bruseta*

***ss* → s**: *croissanterie → kroasánterie*

tt* → *t: *frittata → fritata/ fritáta*

û* → *u: *crème brûlée → creme brulee*

w* → *v: *coleslaw → coleslav*

Pokud se u přejímek vedle jejich původní podoby objeví i podoba počeštěná, je to důkazem jejich určitého stupně adaptace. Existují však přejímky s výraznou formální odlišností, které i po delším čase zůstávají neadaptované (D. Svobodová 2013: 139). Z excerpovaném materiálu zůstávají neadaptované např. *batch brew, carachoux, cold brew.*

Mezi výrazy s vícečetnými grafickými podobami byly v excerpovaném materiálu zastoupeny následující přejímky. V závorce je uveden počet výskytů v korpusech ONLINE_ARCHIEVE, SYN2015 a SYN2020. Počet výskytů byl vyhledáván pomocí atributu lemma, tj. souhrnu všech tvarů daného pojmenování:

Korpus ONLINE_ARCHIEVE:

acai (1850) – *açaí* (218) – *açai* (85) – *acaí* (74)

affogato (192) – *afogato* (5)

balsamico (2060) – *balzamiko* (467) – *balzamico* (54)

bruschetta (888) – *brusketa* (16)

coleslaw (3505) – *koleslav* (89) – *coleslav* (51)

crème brûlée (367) – *creme brulee* (154) – *créme brûlée* (12)

éclair (109) – *eklér* (7)

frittata (254) – *fritata* (30) – *fritáta* (17)

ganache (1200) – *ganáž* (26)

chai latte (534) – *chai latté* (341)

kimchi (1716) – *kimči* (726) – *kimčchi* (75) – *kim-chi* (47) – *kim-či* (16)

latte macchiato (9) – ***latté macchiato*** (2)

matcha (1) – *mača* (0)

quinoa (7) – *kinoa* (0)

Korpus SYN2015:

acai (6) – *açai* (10) – *açaí* (0) – *acaí* (0)

balsamico (26) – *balzamiko* (19) – *balzamico* (0)

bruschetta (20) – *brusketa* (0)

coleslaw (2) – *koleslav* (0) – *coleslav* (0)

crème brûlée (7) – *creme brulee* (0) – *créme brûlée* (0)

éclair (3) – *eklér* (0)

frittata (3) – *fritata* (0) – *fritáta* (0)

ganache (1) – *ganáž* (0)

kimči (21) – ***kimčchi*** (1) – ***kim-či*** (1) – ***kimchi*** (1) – ***kim-chi*** (0) –

latte macchiato (9) – ***latté macchiato*** (2)

matcha (3) – *mača* (0)

quinoa (7) – *kinoa* (0)

Korpus SYN2020:

acai (18) – *açai* (4) – *açaí* (0) – *acaí* (2)

affogato (5) – *afogato* (0)

balsamico (45) – *balzamico* (27) – *balzamiko* (2)

bruschetta (50) – *brusketa* (0)
coleslaw (7) – *koleslav* (0) – *coleslav* (0)
crème brûlée (5) – *creme brulee* (0) – *créme brûlée* (0)
éclair (3) – *eklér* (0)
frittata (11) – *fritata* (0) – *fritáta* (0)
ganache (12) – *ganáž* (3)
chai latte (1) – *chai latté* (1)
kimči (23) – ***kimčchi*** (20) – ***kimchi*** (14) – ***kim-chi*** (0) – ***kim-či*** (0)
latté macchiato (2) – *latte macchiato* (11)
matcha (73) – *mača* (0)
poke bowl *(2)* – ***poké bowl*** *(0)*
quinoa (50) – *kinoa* (0)

Na základě těchto dat lze usoudit, že u přejímek se projevuje tendence v užívání jejich neadaptované podoby. Tučně zvýrazněny jsou přitom přejímky, u nichž se v daném korpusu tato tendence nepotvrdila.

Rejzek (1993: 26–30) se ve své práci zabýval formální adaptací anglicismů, u jejichž přejímání jako hlavní problém spatřuje nezvyklý rozdíl mezi jejich zvukovou a grafickou podobou. Tyto podoby se kryjí pouze u malého počtu z nich. Podle Rejzka je zásadní otázkou, zda se mají přejatá anglická slova počešťovat, nebo se má zachovávat jejich původní podoba. Anglicismy v původní pravopisné podobě mohou v českém textu působit cizorodě a pro uživatele neznalé angličtiny jsou foneticky neprůhledné. Stejně jako později Mravinacová (2005) a D. Svobodová (2013b) podotýká, že počeštěním přejímky se do českého hláskosloví mohou dostat skupiny hlásek působící příznakově (*aj, ej* apod.).

V excerpovaném materiálu se vyskytovala skupina hlásek [ej] charakteristická pro obecněčeské nebo expresivních výrazy. Z uvedených dat ČNK vyplývá, že počet výskytů neadaptované podoby přejímek je mnohonásobně vyšší než jejich počeštěná varianta. Počet výskytů byl vyhledáván pomocí atributu lemma:

<u>Korpus ONLINE_ARCHIEVE:</u>
bagel (2187) – *bejgl* (19)
cupcake (3222) – *kapkejk* (23)

cheesecake (13598) – *čískejk* (501)

Korpus SYN2015:

bagel (56) – *bejgl* (3)

cupcake (6) – *kapkejk* (0)

cheesecake (29) – *čískejk* (0)

Korpus SYN2020:

bagel (65) – *bejgl* (2)

cupcake (12) – *kapkejk* (1)

cheesecake (92) – *čískejk* (0)

V minulosti se k řešení vztahu mezi výslovností a pravopisem přistupovalo počešťováním grafické podoby přejímky podle výslovnosti v původním jazyce. V současnosti je však patrný odklon od ortograficko-ortoepického počešťování, což souvisí se „vzrůstajícím počtem mluvčích s velmi dobrou znalostí angličtiny a také velkým přílivem anglicizmů“ (Mravinacová 2005: 190–191). V současnosti dokonce dochází k tomu, že se u přejímek – přestože byly adaptovány dávno – projevuje tendence v užívání jejich internacionální, neadaptované podoby.

D. Svobodová (2013b: 135) uvádí, že se „významněji než dříve dnes projevují mechanismy adaptační, tj. přejaté výrazy se formálně a sémanticky počešťují“, což je jednak zcela protikladné tvrzení, než které uvádí Mravinacová (2005), jednak tyto teze sesbíraný materiál (jak bylo doloženo) nepotvrzuje.

V současnosti lze u přejatých slov rozlišovat 4 možné ortograficko-ortoepické kombinace, a to:

a. původní pravopis i původní výslovnost přejatého slova se v češtině zachovává;
b. český pravopis vychází z výslovnosti přejatého slova, který má v původním jazyce;
c. český pravopis přejímky je dubletní, je jak původní, tak počeštěný;
d. česká výslovnost vychází z pravopisu, který má přejímka v původním jazyce (D. Svobodová 2013: 136–137).

4.2 Morfologická adaptace

Morfologická adaptace je proces, v němž se forma přejímaných lexémů podle potřeby přizpůsobuje pomocí tvarotvorných a slovotvorných formantů, kterými se v češtině vyjadřují kategorie slovních druhů a další morfologické kategorie, jež jsou s konkrétními slovními druhy spojeny. U substantiv k morfologické adaptaci dochází často již v počáteční fázi převzetí a adaptace probíhá na základě jejich zakončení v nominativu singuláru. Přejímaná substantiva se přičlení k určitému deklinačnímu paradigmatu, na jehož základě vyjadřují morfologické kategorie, jako je pád, číslo a rod. Bezproblémově se přitom adaptují substantiva, která již k některému přejímanému slovotvornému typu náležejí (Mravinacová 2005: 192).

D. Svobodová (2013: 142) rozlišuje tři stupně morfologické adaptace. V prvním stupni se přejímaný lexém slovnědruhově zařadí. Část lexémů ale vzhledem ke své formě, jež neumožňuje jejich přiřazení k některému deklinačnímu paradigmatu, zůstává neohebná. Z tohoto hlediska jsou významné neohebné substantivní nebo adjektivní přejímky stojící v antepozici před substantivy. Tyto neohebné přejímky mají atributivní funkci a mohou se vyskytovat jak v syntagmatech se substantivy přejatými (z excerpovaného materiálu se jedná např. o syntagmata *batch brew, bubble tea, cold brew, flat white, hand brew*), tak i ve spojeních hybridních. Některé z těchto atributů se mohou objevovat i jako samostatně stojící adjektiva nebo jako komponenty kompozit (z excerpovaného materiálu se jedná např. o kompozita *biobageta, biobanán, biobylinka, biokáva*).

Ve druhém stupni adaptace se substantiva přiřazují k mluvnickému rodu a k číslu. Některá substantiva mohou vyjadřovat až tři jmenné rody, přičemž k přiřazení rodu dochází několika způsoby:

a. na základě rodového zařazení substantiva ve výchozím jazyce;
b. na základě jmenného rodu ekvivalentního substantiva v češtině;
c. nebo se substantivum přiřazuje k neutru, k němuž bývají tradičně přiřazována neohebná substantiva (D. Svobodová 2013b: 143).

Příkladem trojího přiřazení jmenného rodu může být nesklonné substantivum *mousse*, které na základě dat z korpusů Českého národního korpusu (dále ČNK) může být femininum (jako *pěna*), maskulinum (jako *krém*) a neutrum (k němuž bývají nesklonná substantiva obvykle řazena).

Třetí stupeň adaptace spočívá v přiřazení substantiva k deklinačnímu typu, nastává však pouze u substantiv, jejichž forma to umožňuje. K tomuto kroku někdy dochází postupně – i původně nesklonné výrazy se mohou začínat skloňovat z důvodu začlenění do textu. Nejsnáze se přitom adaptují substantiva, jejichž zakončení ve výslovnosti se shoduje s českými deklinačními vzory (z excerpovaného materiálu např. substantiva *affogato, balsamico/balzamico/balzamiko, bruschetta/brusketa, chocolaterie/čokolaterie, frittata/fritáta, fromagerie, gelato, panna cotta, robusta* apod.). U výrazů zakončených na nevyslovované *-e* (z excerpovaného materiálu např. substantiva *cupcake, flat white, cheesecake*) je morfologická adaptace postupná a mezi fázemi 2 a 3 bývá zřetelná časová prodleva v řádu měsíců až let (D. Svobodová 2013b: 144).

Pokud jde o kategorii čísla, jsou do jisté míry problematická anglická substantiva, která se přejímají s plurálovou koncovkou *-s*. V češtině pak tato plurálová koncovka může vyjadřovat tvar množného čísla a implikuje existenci čísla jednotného. Někdy může být anglická koncovka *-s* nahrazena českou koncovkou. Pokud však v lexikální jednotce tvarotvorný formant *-s* nadále zůstane, zařadí se lexikální jednotka mezi nesklonné (D. Svobodová 2013b: 143–144).

Mravinacová (2005: 194–195) poukazuje na část přejímaných substantiv, která mohou zůstávat buď trvale neadaptovaná, nesklonná, nebo prodělávají vývoj od nesklonnosti k deklinaci. Ten je ale často doprovázen kolísáním ve vyjadřování gramatických kategorií. Mezi trvale neadaptovaná nesklonná substantiva řadí:

a. neživotná substantiva neshodující se v zakončení s žádným deklinačním typem. V rámci syntagmatu bývají obvykle řazena k neutru, nicméně je důležité upozornit na to, že volba rodu je (jak již bylo uvedeno) často ovlivněna i jinými faktory, a proto mohou být tyto lexémy rodově rozkolísané;

V excerpovaném neologickém materiálu se jednalo o pojmenování *acai/acaí/açai/açaí, batch brew, brownie, bubble tea, cold brew, crème brûlée / créme brûlée/ creme brulee, guacamole, hand brew, chai latte / chai latté, choux, kimchi/kim-chi/kimčchi/kim-či/kimči, mochi, wasabi*. Jmenný rod u následujících pojmenování byl ověřován v korpusech ČNK, přičemž u pojmenování, která vyjadřovala jmenných rodů více, byl počet zastoupení daného rodu v ČNK v zásadě vyrovnaný:

acai/acaí/açai/açaí – neutrum
batch brew – neutrum, maskulinum
brownie – neutrum

bubble tea – neutrum, maskulinum
cold brew – neutrum, maskulinum
crème brûlée / créme brûlée/ creme brulee – neutrum, maskulinum
ganache – femininum, maskulinum
guacamole – neutrum
hand brew – neutrum
chai latte / chai latté – neutrum, maskulinum
choux – maskulinum
kimchi/kim-chi/kimčchi/kim-či/kimči – neutrum
mochi – neutrum
mousse – neutrum, femininum, maskulinum
wasabi – neutrum

b. neživotná substantiva, jejichž zakončení ve výslovnosti není jednoznačné tím, že může vést jak ke skloňování v ženském rodě, tak v rodě mužském, přičemž „takovýto typ zakončení může bránit včasnému vytvoření paradigmatu“ (tamtéž: 194). Rod se pak projevuje až pomocí syntagmatu a jeho volba nemusí souviset pouze se zakončením substantiva, ale i s neutralitou středního rodu nebo s asociací s významově blízkými lexémy. To pak může vést ke kolísání mezi několika rody nebo mezi nesklonností a užíváním tvarů;
c. substantiva, u kterých není volba rodu podřízena jejich zakončení. Řadí se sem především životná substantiva, která jsou od počátku rodově zařazená podle rodu přirozeného. Určitý čas zůstávají nesklonná, postupně jsou počešťována pomocí českých slovotvorných formantů;
d. substantiva s anglickou koncovkou *-s/-es*, která v angličtině vyjadřuje plurál. U substantiv se vyskytuje ve dvou funkcích:
    I. pro vyjádření plurálu podle angličtiny, a to zejména u nesklonných substantiv nebo u substantiv použitých příležitostně. Tyto plurálové tvary implikují existenci tvaru singulárového;
    II. pokud je pevnou součástí lexémů užívaných v plurálu, které neimplikují realizaci singuláru. Tato substantiva označují souborné množství a vyznačují se sémantickým rysem hromadnosti (Mravinacová 2005: 194–195).

4.3 Slovotvorná adaptace

Slovotvorná adaptace je „proces postupného rozvíjení slovotvorných vztahů přejatých lexikálních jednotek k dalším lexikálním jednotkám“ (Mravinacová 2005: 203). V rámci systému české lexikální zásoby mohou být přejaté lexikální jednotky vázány vztahy:

a. k lexikálním jednotkám, které byly přejaty v minulosti a současnosti nezávisle na nich;
b. k lexikálním jednotkám, které byly ve vzájemné závislosti přejaty společně s nimi;
c. k nově utvořeným lexikálním jednotkám, jejichž vznik samy motivovaly (Mravinacová 2005: 203).

Řada přejatých lexikálních jednotek označujících nejčastěji různé nové, přejaté reálie slovotvorné vztahy k dalším lexikálním jednotkám však nemá. Často to jsou výrazy, jejichž užívání je omezeno na určitou komunikační oblast, jako je hudba, sport, móda, marketing apod., nebo výrazy omezené na určitou sociální skupinu (Mravinacová 2005: 203–204).

Počešťování slovotvorné struktury souvisí s adaptací morfologickou. K základům slov, které jsou někdy představovány úplnými tvary přejímek, jsou připojovány slovotvorné (a obvykle spolu s nimi i tvarotvorné) afixy nebo se tyto základy mohou stát komponenty kompozit (z excerpovaného materiálu např. *biobageta, biodžem, biolimonáda, minidonut*), případně mohou vstupovat do procesu abreviace. Nově utvořené formy dokazují, že přejímaný prvek (slovotvorný základ) v češtině zdomácněl. S derivací se setkáváme tehdy, pokud má být utvořené pojmenování rozšířeno o nový význam (z excerpovaného materiálu např. *džus-erie, fresh-ovač, mlék-ovač, ne-jogurt*). To se děje pomocí derivačních afixů (např. *-erie, -ovač*), navíc často dochází i k resufixaci. Tvořit se mohou i expresivní deminutiva (z excerpovaného materiálu např. *latéčko*) a univerbáty (D. Svobodová 2013b, s. 144–145).

Substantiva mají největší předpoklad pro to, aby se stala výchozími přejatými lexémy při vytváření a rozvíjení slovotvorných paradigmat. Mohou být základovými slovy pro derivaci dalších substantiv a pro tvoření kompozit. Vzhledem ke zmíněným slovotvorným vztahům k jiným jednotkám jsou pak tato substantiva pevněji začleněna do systému slovní zásoby. Nejvíce lexikálních jednotek je tvořeno od skloňovaných substantiv. Převzatá kompozita mohou být modely pro tvoření dalších kompozit (podle modelu *workholik/workoholik/workaholik* byla utvořena kompozita z excerpovaného materiálu *kávoholik* a *masoholik*) (Mravinacová 2005: 205).

Rusínová (2002: 311–313) uvádí, že cílem slovotvorné adaptace je dosažení segmentovatelnosti, „která je pro běžného uživatele předpokladem rozpoznání jak významové, tak i formální struktury slova“ (tamtéž). V případě, že je segmentovatelnosti zřetelná, nehraje roli, zda se při adaptaci přejatého základu uplatňuje domácí formant, nebo formant cizí, který už je v jazyce využíván. Pro zařazení do slovní zásoby se od převzatého slova vyžaduje jeho aktivní účast na dalších slovotvorných procesech. Rusínová za pokročilejší stupeň slovotvorné adaptace považuje spojení cizího slovotvorného základu (adaptovaného hláskově a morfologicky) a domácího slovotvorného formantu (z excerpovaného materiálu *cappuccino* → *kapučo/kapúčo/kapůčo*), čímž se oslabuje cizost základu. Zdroje slovotvorné adaptace vyššího stupně jsou zejména konkrétní typy modifikací (přechýlení, deminuce), přičemž „modifikace deminucí je na rozdíl od modifikace přechýlením poměrně řídká, protože stylistická povaha cizího slova (jeho častá odbornost) je s deminucí a jejími pragmatickými důsledky slučitelná jen výjimečně“. Formace odvozené sufixem *-k-* nemusí mít deminutivní význam, ale může se jednat o sufixaci umožňující skloňování (z excerpovaného materiálu *galetka, tartaletka*), nebo o resufixaci (Rusínová 2002: 311–313).

5 Klasifikace neologismů z gastronomie

V této kapitole se zabývám klasifikací neologických jednotek z gastronomie, a to na základě jejich způsobu vzniku. Nejčastěji se nová pojmenování z gastronomie přejímají z cizích jazyků a významně se při jejich tvoření uplatňují i afixoidy. Ze sesbíraného materiálu neologických jednotek vyplývá, že se mezi nimi vyskytují zejména afixoidní kompozita, přejímky a deriváty.

5.1 Neologismy vzniklé tvořením slov

5.1.1 Deriváty

V sesbíraném materiálu substantiv byla derivovaná jak substantiva přejatá, tak substantiva domácího původu, což u přejatých substantiv svědčí o jejich určité míře zakotvenosti v systému české lexikální zásoby. Zastoupeny přitom byly slovotvorné formanty domácího (prefix *ne-*, sufixy *-éčko, -ka, -o, -ovač*) i cizího původu (sufixy *-(at)eri(e), -láda*).[6]

U prefixace byl v excerpovaném materiálu substantiv nejproduktivnějším formantem domácí prefix **ne-** vyjadřující lexikální negaci: *nejogurt, nekáva, nemáslo*, *nemléko*.

Názvy provozoven nebo specializovaných zařízení byly odvozeny sufixem **-(at)eri(e)**: *bageterie*, *croissanterie/kroasánterie, čokolaterie/chocolaterie, donuterie, džuserie, fromagerie, gelaterie, jogurterie, kuskuserie, kroketerie, patisserie, salaterie, špageterie.* Tento sufix však mají i pojmenování, u nichž k formální adaptaci nedošlo. Slovotvorným sufixem **-(at)eri(e)** byla odvozena jednak již v minulosti přejatá slova (*bageterie, čokolaterie, džuserie, jogurterie, kuskuserie, kroketerie, salaterie, špageterie*), jednak excerpované neologismy v této práci, a to *donuterie* (k *donut*), *gelaterie* (k *gelato*). Je však otázkou, zda se ve všech pojmenováních se sufixem *-(at)erie* jedná o deriváty, nebo o formálně adaptované přejímky (nahrazením sufixu *-(at)eria* sufixem *-(at)erie* a případně substitucí vybraných hlásek), a to obzvláště u pojmenování s cizími, neadaptovanými, slovotvornými základy (*fromagerie, patisserie*) nebo u pojmenování s grafickou variantou (*croissanterie/kroasánterie*). Tato pojmenování lze tedy považovat za deriváty i za pojmenování přejatá.

[6] IREINOVÁ (2017: 190) u substantiva *šmakuláda* vyděluje *-láda* jako sufix ‚označující poživatiny'.

Sufixem **-éč()k(o)**, kterým se od substantiv odvozují deminutiva a v němž *()* reprezentuje vkladné *e* (*latéček*), je derivováno substantivum *latéčko.* Slovotvorným sufixem **-k(a)**, který se využívá při adaptaci přejatých pojmenování, jsou odvozena dvě substantiva: *galetka, tartaletka.* Pojmenování pro poživatiny jsou utvořena sufixem **-lád(a)**: *cibuláda, houboláda, medoláda.* Sufix **-o** je zastoupen u grafických variant *kapučo/kapúčo/kapůčo*. Pojmenování pro různé kuchyňské přístroje jsou derivována sufixem **-ovač**: *freshovač, mlékovač*.

Jak je v podkapitole 3.1.3.1 uvedeno, hranice blendingu a derivace není u řady pojmenování zřetelná. Výrazy *bulguroto, jáhloto, kuskusoto, pohankoto, špaldoto* a *tarhoto* lze považovat za blendy (jak je uvedeno v podkapitole 5.1.4) i deriváty se sufixem ***-ot(o)***, který (přistoupíme-li k tomu, že se jedná o sufixaci) lze považovat za zcela nový slovotvorný prostředek podílející se na tvorbě jen určitých okruhů pojmenování (*bulgur-oto, jáhl-oto, kuskus-oto, pohank-oto, špald-oto, tarh-oto*), tj. pojmenování pokrmů.

5.1.2 Kompozita

Nejčastěji jsou v excerpovaném materiálu zastoupena afixoidní kompozita tvořená afixoidy *bio-, mega-, mikro-, mini-, pseudo, super-*, *vege-* a *-holik*. Afixoidy se spojují jak s domácími (*biocibule, biokoláč, mikrobylina* apod.), tak s přejatými substantivy (*maxidrink, minidonut, biobanán* apod.), a to jak utvořenými (*biobagetka, mikrobylinka, minichlebíček* apod.), tak neutvořenými (*megaburger, biokoláč, vegeguláš* apod.).

Vlastní kompozita jsou zastoupena dvěma neologismy: *dortokoláč, kafovar.*

Afixoidní kompozita jsou tvořena jak a) prefixoidy cizího původu: **bio-** s významem ‚vztahující se k ekologickému zemědělství' (*biobageta, biobagetka, biobanán, bioburger, biocibule, biodezert, biodrink, biodžem, biokáva, biokoláč, biolimonáda, biomajonéza, biotofu*), **maxi-** s významem ‚velmi velký, obrovský' (*maxidrink, maxikoláč*), **mega-** s významem ‚velmi velký, obrovský' (*megaburger, megasendvič, megasnídaně*), **mikro-** s významem ‚malý, drobný' (*mikrobylina, mikrobylinka, mikrodrink*), **mini-** s významem ‚malý, velmi malý' (*minidonut, minidort, minidrink; minichlebíček, minimakronka, minipivo, minisušenka*), **pseudo-** s významem ‚nepravý, falešný, zdánlivý" (*pseudočokoláda*), **super-** s významem ‚vynikající' (*superchléb, supernápoj, supersvačina*), **vege-** s významem ‚vegetariánský,

neobsahující maso‘ (*vegeguláš, vegemaso, vegepárek, vegepolívka*), tak sufixoidy cizího původu: **-holik** s významem ‚fanatický, na něčem až chorobně závislý‘ (*kávoholik, masoholik*).

5.1.3 Univerbáty

Transformací víceslovného pojmenování v pojmenování jednoslovné vznikla deadjektivní substantiva se slovotvorným sufixem **-áč**: *mrkvový dort* → *mrkváč*, *palmový tuk* → *palmáč*, *olivový olej* → *oliváč.* Tyto konkrétní univerbáty byly vytvořeny ze vztahových adjektiv tvořených sufixem *-ov(ý)* (*mrkvový, olivový, palmový*).

5.1.4 Blendy

Mezi blendy byl vzhledem k tomu, že uvedená pojmenování neměla společný řetězec písmen nebo hlásek, zastoupen pouze typ věšáku: *bulgurot* (bulgur + rizoto / bulgurové rizoto), *crobliha* (croissant + kobliha), *jáhloto* (jáhly + rizoto / jáhlové rizoto), *kukuřízek* (řízek v kukuřičné strouhance), *kuřízek* (kuře + řízek / kuřecí řízek), *kuskusoto* (kuskus + rizoto / kuskusové rizoto), *pohankoto* (pohanka + rizoto, pohankové rizoto), *špaldoto* (špalda + rizoto, špaldové rizoto), *tarhoto* (tarhoňa + rizoto, tarhoňové rizoto), *vegaso* (vegetariánské maso, veganské maso) a *vegečeře* (vegetariánská večeře, veganská večeře).

5.2 Víceslovná pojmenování

Mezi víceslovná pojmenování patří syntakticky vytvořené pojmenování *filtrovaná káva* a víceslovná pojmenování, která byla přejata jako hotové pojmenovací celky: *bubble tea, cold brew, crème brûlée / créme brûlée / creme brulee, espresso doppio, espresso macchiato, flat white, hand brew, chai latté / chai latte, latté machiato / latte macchiato, panna cotta, poké bowl / poke bowl, tarte tatin.*

5.3 Přejímky

Přejatá substantiva tvoří v sesbíraném neologickém materiálu jeho významnou část: *acai/acaí/açai/açaí, affogato/afogato, bagel/bejgl, balsamico/balzamico/balzamiko, banoffee, batch brew, brownie/brownies, bruschetta/brusketa, bubble tea, canelé, carachoux, cold brew, coleslaw/coleslav/koleslav, crème brûlée / créme brûlée / creme brulee, cupcake/kapkejk, donut, éclair/eklér, edamame, espresso doppio, espresso macchiato, flapjack, flat white, fresh, frittata/fritata/fritáta, galetka, ganache, gelato, guacamole, hand brew, chai latté / chai latte, cheesecake/číškejk, choux, jerky, kimchi/kim-chi/kimčchi/kim-či/kimči, latté machiato / latte macchiato, matcha/mača, mochi, mousse, palmier, panna cotta, patisserie, pavlova, poké bowl / poke bowl, quesadilla, quiche, quinoa/kinoa, ristretto, robusta, seitan, smoothie, tartaletka, tarte tatin, wasabi.*

Na základě excerpovaného materiálu lze pozorovat, že v pravopisu některých přejatých pojmenování došlo k jeho adaptaci, počeštění, a to nejčastěji jednoduchými úpravami spočívajícími v substituci některých písmen. Jak bylo v předchozí kapitole uvedeno, v současné době se u přejatých výrazů projevuje tendence v zachovávání jejich neadaptované podoby. Tuto tezi lze vzhledem k datům v korpusech ČNK potvrdit. Na základě synchronních reprezentativních korpusů psané češtiny SYN2005, SYN2010, SYN2015, SYN2020, v nichž převažují texty z let 2000–2019 a které obsahují texty z beletrie, oborové literatury (populárně naučné literatury, administrativy, odborné literatury, profesní literatury, autobiografie) a publicistiky a monitorovacího korpusu ONLINE_ARCHIEVE, který obsahuje data od února 2017 po současnost a mapuje internetovou žurnalistiku, diskuze a sociální sítě, jsem došla k závěru, že v běžném úzu (až několikanásobně) převažuje užívání přejímek v nepočeštěné podobě, což jistě souvisí s povahou neologismů a s tím, že přejímky pojmenovávají specifický denotát.

6 Abecední slovník neologismů z gastronomie

6.1 Excerpce materiálu

S ohledem na téma bakalářské práce představovala excerpce jazykového materiálu její stěžejní část. Část jazykového materiálu byla soustavně sbírána zaznamenáváním jednotlivých pojmenování objevujících se převážně v gastronomických zařízeních – jednalo se především o jídelní a nápojové lístky, dále byly při excerpci jazykového materiálu využívány sociální sítě nebo webové stránky jednotlivých provozoven. Sběr jazykového materiálu probíhal od dubna 2021 do března 2022 a ve všech případech se jednalo o pražské podniky, což má na výsledný stav neologické sbírky jistě vliv. Výskyt těchto jednotek byl následně ověřován v databázi Neomat nebo v synchronních reprezentativních korpusech psané češtiny ČNK (u tří lexikálních jednotek se jednalo o korpus SYN_v10, neboť v obvykle využívaných korpusech nebyly zaznamenány). Další část jazykového materiálu byla excerpována z databáze Neomat na základě slovotvorných formantů a z vybraných korpusů ČNK, konkrétně se jednalo o korpusy SYN2005, SYN2010, SYN2015, SYN2020 a ONLINE_ARCHIEVE. Korpusy řady SYN jsou vydávány v pětiletých intervalech a tyto konkrétní obsahují data z let 2000–2019. Korpus ONLINE_ARCHIEVE zohledňuje internetovou žurnalistiku, diskuze a sociální sítě a obsahuje data od roku 2017 po současnost.

Databáze Neomat obsahuje vedle samotného heslového slova i informace o slovnědruhovém zařazení, kontextu nebo zdroji, z nějž excerpce proběhla. Excerpovány jsou přitom tištěné i elektronické noviny a časopisy. Je nezbytné poznamenat, že v databázi Neomat jsou zaznamenány i výrazy neperspektivní, individualismy či okazionalismy. Lze rovněž poznamenat, že uvedená slova jsou jakousi kronikou doby, která vypovídá nejen o tendencích v současné slovní zásobě, ale i o nových skutečnostech, na něž jazyk musí zareagovat.

Při sestavování slovníku neologických jednotek bylo současně uplatňováno vícero kritérií, přičemž u jejich sestavování jsem vycházela z dizertační práce Liškové (2018: 200–201):

a. kritérium lexikografické, tj. jednotky již zařazené v lexikonech SSJČ, SSČ, SN 1, SN 2 a v internetovém *Slovníku současné češtiny* (2018) do vlastní sbírky neologismů zahrnuty nebyly;

b. kritérium časové, tj. zahrnuty byly pouze jednotky, jejichž první výskyt byl zaznamenán až po roce 2000, přičemž tento údaj byl ověřen v databázi Neomat, případně v korpusech ČNK;[7]
c. kritérium výběrovosti, tj. zahrnuty byly pouze substantivní jednotky z oblasti gastronomie, převážně z kavárenství. Jedná se zejména o jednotky pojmenovávající hotové pokrmy, suroviny, dochucovadla, nápoje a specializovaná gastronomická zařízení apod.

Všechny původně excerpované lexikální jednotky ve výsledné podobě excerpovaného materiálu zařazeny nejsou, a to nejčastěji z důvodu jejich dřívějšího lexikografického zachycení (např. *biochléb, biomaso, biomouka, biopečivo, biopotravina, cappuccino, citrusovač, crêperie, croissant, diadort, espresso, fondant, gyros, hamburger, hamburgrárna, haluškovač, koktejl, palačinkárna, sandwich, vafle/wafle*), nebo z důvodu, že byl jejich první výskyt zaznamenán před rokem 2000.

6.2 Stavba slovníkového hesla

Při zpracovávání sbírky hesel jsem vycházela z koncepce slovníků SN 1 (1998) a SN 2 (2004). Hesla jsou abecedně řazena a jsou uváděna v reprezentativním tvaru, tj. v nominativu singuláru. V souladu se SN 1 a SN 2 jsou v záhlaví uváděny varianty lemmatu. U lexikálních jednotek je uváděna jejich tvaroslovná charakteristika, zachycována je i nesklonnost. Ve špičatých závorkách je u přejatých slov uváděn jejich původní jazyk. U přejatých slov je uváděna výslovnost v hranatých závorkách. Původ přejatých lexikálních jednotek je uváděn tam, kde byl zjistitelný na základě dostupných informací. Vedle slovníků SN 1 (1998) a SN 2 (2004) jsem při popisu využívala i *Slovník afixů* (Šimandl 2018).

[7] Jsem si však vědoma toho, že první záznam není objektivní zjišťovací metodou a nelze jednoznačně zaručit, že se daná jednotka neobjevovala již před prvním záznamem v jiných komunikátech.

6.3 Seznam zkratek používaných ve slovníku

angl.	– angličtina
expr.	– expresivní výraz
franc.	– francouzština
havaj.	– havajština
it.	– italština
jap.	– japonština
kečuán.	– kečuánština
korej.	– korejština
m. než.	– podstatné jméno rodu mužského neživotného
něm.	– němčina
neskl.	– nesklonné podstatné jméno
portug.	– portugalština
s.	– podstatné jméno rodu středního
šp.	– španělština
ž.	– podstatné jméno rodu ženského

6.4 Abecední slovník

A

acai, acaí, açai, açaí [asají] neskl. s. <z portug.>
jedlé bobulovité ovoce s temně fialovými bobulemi

affogato [afogáto], **afogato** -a s. <z it.>
vanilková zmrzlina přelitá dvojitou dávkou espressa; kávový dezert

B

bagel [bejgl], **bejgl** -u m. než. <z něm.>
pečivo tvarované do hladkého prstence, které se před pečením vkládá do vroucí vody

bageterie -e ž.
specializovaná gastronomická provozovna nabízející zejména různé druhy baget

balsamico [balzamiko]**, balzamico** [-ko]**, balzamiko** -a s. <z it.>
sladkokyselá přísada na dochucování vyrobená z vinného octa nebo z moštu

banoffee [banofí] neskl. m. než. <z angl.>
irský dort připravený z banánů, smetany a karamelu

batch brew [beč brú] neskl. s. i m. než. <z angl.>
překapávaná káva připravená pomocí speciálního stroje

bio-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
biologicky čistý; vyrobený pouze ze surovin získaných přírodní cestou, vypěstovaný, získaný, zpracovaný bez použití umělých, chemických látek; nesoucí certifikační ochrannou značku bio v nových výrazech,[8] např. biobanán, bioburger, biohořčice

biobageta -y ž.
bageta vyrobená bez použití umělých, chemických látek

biobagetka -y ž.
bagetka vyrobená bez použití umělých, chemických látek

biobanán -u m. než.
banán vypěstovaný bez použití umělých, chemických látek

biobylinka -y ž.
bylinka vypěstovaná bez použití umělých, chemických látek; mohou být okrasné, léčivé nebo kořenicí

biocibule -e ž.
cibule vypěstovaná bez použití umělých, chemických látek

biodezert -u m. než.
dezert vyrobený pouze ze surovin neobsahujících umělé a chemické látky

biodrink -u m. než.
drink vyrobený pouze ze surovin získaných přírodní cestou

biodžem -u m. než.
džem vyrobený pouze ze surovin získaných přírodní cestou

biohořčice -e ž.
hořčice vyrobená pouze ze surovin získaných přírodní cestou

biokáva -y ž.
káva vypěstovaná bez použití umělých, chemických látek

biokoláč -e m. než.
koláč vyrobený pouze ze surovin získaných přírodní cestou

biolimonáda -y ž.
limonáda vyrobená pouze ze surovin získaných přírodní cestou

[8] SN 1 (1998: 43)

biomajonéza -y ž.
majonéza vyrobená pouze ze surovin získaných přírodní cestou

biotofu neskl. s.
tofu vyrobené pouze ze surovin získaných přírodní cestou

brownie [brauný] neskl. s. <z angl.>
vláčný pečený čokoládový dezert s křupavou krustou

bruschetta [-keta], **brusketa** -y ž. <z it.>
opečené italské pečivo obvykle servírované s česnekem, pokrájenými rajčaty a pokapané olivovým olejem

bubble tea [babl tý] neskl. m. než. i s. <z angl.>
studený čaj s tapiokovými kuličkami ochucený ovocným sirupem, podává se zpravidla v plastovém kelímku s brčkem

bulguroto -a s.
teplý pokrm připravený z bulguru, zeleniny a eventuálně z masa, dochucený kořením nebo bylinkami; pokrm připravený na způsob rizota

C

canelé [kan lé] neskl. s. <z franc.>
vláčný francouzský dezert ve tvaru bábovičky se zkaramelizovanou krustou

carachoux [karašu] neskl. m. než. <z franc.>
sladký francouzský dezert z odpalovaného těsta plněný krémem a slaným karamelem

cibuláda -y ž.
cibulová zavařenina servírovaná například ke grilovanému nebo pečenému masu

cold brew [kold brú] neskl. s. i m. než. <z angl.>
studená káva připravující se několik hodin louhováním

coleslaw [koleslav, ko͡ulslo:], **coleslav** [ko-]**, koleslav** -u m. než. / neskl.
salát ze syrového strouhaného bílého zelí, mrkve a majonézy

creme brulee, créme brûlée, crème brûlée [krém brilé] neskl. s. i m. než. <z franc.>
jemný francouzský dezert připravený ze smetany a vajec pokrytý křupavým karamelem

crobliha [kro-] -y ž.
sladké pečivo podobné croissantu a koblize plněné krémem a polité polevou

croissanterie [kroasán-], **kroasánterie** -e ž.
specializovaná provozovna nabízející zejména různé druhy croissantů

cupcake [kapkejk], **kapkejk** -u m. než. <z angl.>
pečivo připomínající muffin zdobené krémem a případně dalšími ingrediencemi

Č

čískejk ↑ **cheesecake**

čokolaterie ↑ **chocolaterie**

D

donut [dounat; donut] -u m. než. <z angl.>
sladké pečivo z kynutého těsta ve tvaru zploštělého prstence často plněné sladkými náplněmi

donuterie -e ž.
specializovaná provozovna nabízející zejména různé druhy donutů

dortokoláč -e m. než.
sladký dezert pečený v dortové formě, obvykle s variantními náplněmi

džuserie -e ž.
specializovaná provozovna nabízející různé druhy džusů

E

éclair [eklér], **eklér** -u m. než. <z franc.>
sladké podlouhlé pečivo z odpalovaného těsta plněné krémem

edamame <z jap.>
sójové boby, které mají zelenou barvu a které jsou zdrojem přírodního proteinu; patří mezi tzv. superpotraviny, tj. potraviny obsahující vysoké množství zdraví prospěšných látek

eklér ↑ **éclair**

espresso doppio [espreso dopijo] -a s.
teplá káva připravená z dvojité dávky espressa

espresso macchiato [espreso makijáto] -a s. <z it.>
teplá káva připravená z jedné dávky espressa, s teplým šlehaným mlékem a mléčnou pěnou

F

filtrovaná káva -y ž.
teplý kávový nápoj připravený pomalou extrakcí kávy; mající větší objem než espresso

flapjack [flepdžek] -u m. než. <z angl.>
pečená tyčinka připravená z ovesných vloček, oříšků, sušeného ovoce a případně z dalších surovin

flat white [flet vajt] neskl. s. <z angl.>
teplá káva připravená z dvojité dávky espressa a z teplého našlehaného mléka

fresh [freš] -e m. než. <z angl.>
čerstvá šťáva z ovoce nebo zeleniny, případně z dalších surovin

freshovač [frešovač] -e m. než.
přístroj na přípravu ovocných nebo zeleninových šťáv

frittata [fritáta], **fritata, fritáta** -y ž. <z it.>
italský smažený nebo zapečený pokrm z vajec, brambor, zeleniny, eventuálně z dalších surovin

fromagerie [fromažerí] -e ž.
specializovaná provozovna nabízející sýry a výrobky ze sýra

G

galetka -y ž.
palačinka z pohankové mouky, která může být připravena naslano nebo nasladko

ganache [ganaš, ganáš] neskl. ž. i m. než. <z franc.>, **ganáž** -e ž.
poleva nebo krém vyrobený ze směsi čokolády a smetany

gelaterie [želaterije, d͡želaterije] -e ž.
specializovaná provozovna nabízející různé druhy gelata

gelato [d͡želáto] -a s. <z it.>
italská zmrzlina připravená na základě speciální receptury

guacamole [gvakamole] neskl. s. <ze šp.>
mexický pokrm skládající se z rozmačkaného avokáda, nadrobno nakrájených rajčat, cibule, bylinek a koření

H

hand brew [hend brú] neskl. s. <z angl.>
káva připravená baristou bez použití kávovaru; zahrnuje různé metody přípravy

-holik
koncová část přejatých i hybridních složených slov mající význam (o člověku)
fanatický, na něčem až chorobně závislý; milovník něčeho v nových výrazech, např. kávoholik, masoholik[9]

[9] SN 1 (1998: 105)

houboláda -y ž.
čokoláda připravená z fermentovaných hub, například hřibků, a kakaových bobů

CH

chai latte, chai latté [čaj late, čaj laté] -e neskl. m. než. i s.
teplý nápoj připravený z černého čaje, mléka a ze směsi exotického koření, jako je kardamom, skořice, hřebíček, zázvor nebo šafrán

cheesecake [číškejk]**, číškejk** -u m. než. <z angl.>
dort se sušenkovým základem a náplní ze smetanového sýra

chocolaterie [čoko-], **čokolaterie** -e ž.
specializovaná provozovna nabízející zejména výrobky připravené z čokolády

choux [šu] neskl. m. než. <z franc.>
francouzský dezert ve tvaru kuliček s křupavou krustou připravený z odpalovaného těsta a plněný krémem

J

jáhloto -a s.
teplý pokrm připravený z jahel, zeleniny a eventuálně z masa, dochucený kořením nebo bylinkami; pokrm připravený na způsob rizota

jerky [jerky, d͡žerky] neskl. s. <z angl.>
sušené kořeněné či marinované maso připravené nařezáním na tenké plátky a následným usušením

jogurterie -e ž.
specializovaná provozovna nabízející zejména různé druhy jogurtů

K

kafovar -u m. než.
přístroj sloužící k přípravě kávy

kapkejk ↑ **cupcake**

kapučo, kapúčo, kapůčo -a s.
expr. *cappuccino*

kávoholik -a m. živ.
expr. *(až chorobný) milovník kávy*

kim-či, kim-chi, kimčchi, kimči, kimchi [kimči] neskl. s. <z korej.>
korejský fermentovaný pikantní salát připravený z nakládaného a fermentovaného čínského zelí, cibule a zázvoru

kinoa ↑ **quinoa**

koleslav ↑ **coleslaw**

kroasánterie ↑ **croissanterie**

kroketerie -e ž.
specializovaná gastronomická provozovna nabízející pokrmy připravené z kroketů

kukuřízek -ku m. než.
1. *veganská rostlinná alternativa k masovému řízku formovaná do tvaru steaků*
2. *kuřecí řízek obalený v kukuřičné strouhance*

kuřízek -ku m. než.
smažený řízek z kuřecího masa obalený v trojobalu

kuskuserie -e ž.
specializovaná gastronomická provozovna nabízející pokrmy, jako je kuskus, hummus, falafel atp.

kuskusoto -a s.
teplý pokrm připravený z kuskusu, zeleniny a eventuálně z masa, dochucený kořením nebo bylinkami; pokrm připravený na způsob rizota

L

latte macchiato, latté macchiato [late makjáto, laté makjáto] -a s. <z it.>
teplý nápoj připravený z našlehaného mléka, jedné dávky espressa a z mléčné pěny

latéčko -a s.
expr. latté macchiato

M

mača ↑ **matcha**

masoholik -a m. živ.
expr. *(až chorobný) milovník masa a masných výrobků*

matcha [mača] -y, **mača** -i ž. i m. než. <z jap.>
zelený čaj pěstovaný v Japonsku, prodáván v podobě sytě zeleného prášku

maxi-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
velmi velký, obrovský v nových výrazech, např. maxidrink, maxikoláč

maxidrink -u m. než.
velmi velký, obrovský nápoj

maxikoláč -e m. než.
velmi velký, obrovský koláč

medoláda -y ž.
pastovaný med s dalšími ingrediencemi, jako jsou mandle, švestky, mák, určený jako náplň do sladkého pečiva

mega-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
velmi velký, obrovský; často s expresivním zabarvením *výborný, výtečný, s výbornou, výtečnou chutí* v nových výrazech, např. megaburger, megasendvič

megaburger [megaburgr] -ru m. než.
velmi velký, obrovský burger

megasendvič -e m. než.
velmi velký, obrovský burger s výbornou, výtečnou chutí

megasnídaně -ě ž.
velmi velká, obrovská snídaně

mikro-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
(velmi) malý, malé velikosti v nových výrazech, např. mikrobylinka, mikrodrink

mikrobylinka -y ž.
zelená rostlinka malé velikosti s vysokou koncentrací živin, vitamínů a antioxidantů

mikrodrink -u m. než.
malá jedlá krychlička bez přidaného cukru obsahující množství botanických výtažků; s velkou koncentrací vitamínů a minerálů

mini-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
velmi malý, miniaturní, malé velikosti v nových výrazech, např. minidonut, minichlebíček

minidonut [minidonut, minido͡unat] -u m. než.
donut malé velikosti

minidort -u m. než.
dort malé velikosti

minidrink -u m. než.
nápoj malé velikosti prodávaný v obchodech

minichlebíček -ku m. než.
chlebíček malé velikosti

minimakronka -y ž.
makronka malé velikosti

minipivo -a s.
1. *pivo uvařené v minipivovaru*
2. *pivo malé velikosti*

minisušenka -y ž.
sušenka malé velikosti

mlékovač -e m. než.
kuchyňský přístroj sloužící k našlehání mléka

mochi [mo͡uči, moči] -i n. <z jap.>
japonské rýžové koláčky plněné ochucenou pastou z různých ingrediencí, jako jsou fazole, sezam nebo ovoce

mousse [mús] neskl. ž. i s. i m. než. <z franc.>
francouzský nadýchaný pokrm, který může být připravený na sladko i na slano

mrkváč -e m. než.
mrkvový dort

N

nejogurt -u m. než.
rostlinný jogurt z mandlového mléka v bílé i ovocné variantě

nekáva -y ž.
pražený bezkofeinový nápoj z ječmene nahrazující kávu, určený k přípravě espressa

nemáslo -a s.
rostlinná alternativa másla obsahující kakaové máslo, kokosový olej a nejogurt

nemléko -a s.
rostlinná alternativa mléka vyrobená z mandlí, datlí a filtrované vody

O

oliváč -e m. než.
expr. *olivový olej*

P

palmáč -e m. než.
expr. *palmový olej*

palmier [palmijé, palmijér] neskl. m. než. <z franc.>
francouzské pečivo z listového těsta potírané směsí másla a cukru

panna cotta [pana kota] -y ž. <z it.>
italský dezert připravený ze smetany svařené se želatinou, mlékem a cukrem obvykle podávaný s ovocem a s čokoládovou nebo ovocnou polevou

patisserie -e ž. <z franc.>
specializovaná gastronomická provozovna nabízející slané pečivo, moučníky, cukroví apod.

pavlova -y ž.
dort z pečeného krému připraveného ze šlehaných bílků, zdobený šlehačkou a ovocem

pohankoto -a s.
teplý pokrm připravený z pohanky, zeleniny a eventuálně z masa, dochucený kořením nebo bylinkami; pokrm připravený na způsob rizota

poké bowl, poke bowl [po͡ukej bo͡ul, poké bo͡ul] ž. i s. i m. než. <z angl.<havaj.>
havajský pokrm servírovaný v misce naplněné rýží, zeleninou, ovocem, syrovými rybami a bylinkami

pseudo-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
nepravý, falešný, zdánlivý, laciný v nových výrazech, např. pseudočokoláda

pseudočokoláda -y ž.
laciná napodobenina čokolády obsahující rostlinný tuk místo kakaového másla

Q

quesadilla [kesadila, kesadija] -y ž. <ze šp.>
zapečená tortilla plněná fazolemi, zeleninou, sýrem, případně masem; podávaná se zakysanou smetanou nebo guacamole

quiche [kiš] -e ž. i m. než. <z franc.>
pečený francouzský slaný koláč připravený obvykle ze smetany a šunky

quinoa, kinoa -y ž. <ze šp.<z kečuj.<z kečuán.>
rostlina pocházející z Jižní Ameriky s drobnými kulatými semínky, která mají vysoký obsah komplexních sacharidů a bílkovin

R

ristretto [-to] -a s. <z it.>
teplý nápoj připravený z obvyklé dávky kávy, ale z poloviční dávky vody

robusta -y ž.
druh kávy typický výrazně hořkou a zemitou chutí; zrna jsou kulatějšího tvaru s rovnější středovou rýhou

S

salaterie -e ž.
specializovaná gastronomická provozovna nabízející zejména různé druhy salátů

seitan [sajtan] -u m. než. <z jap.>
veganská náhražka masa vyrobená z pšeničného lepku a vody

smoothie [smútý, smúdý] neskl. s. <z angl.>
hustý nápoj připravený nejčastěji z rozmixovaného ovoce nebo zeleniny, případně mléka, semínek a dalších surovin

super-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
prvotřídní, výjimečný; v nových výrazech, např. superchléb, supernápoj

superchléb -a m. než.
chléb budoucnosti vyrobený pomocí genově manipulovaného obilí; výživnější a trvanlivější než běžný chléb

supernápoj -e m. než.
nápoj obsahující důležité minerální látky nebo látky pomáhající k relaxaci a pozornosti

supersvačina -y ž.
svačina obsahující pro tělo prospěšné potraviny; svačina obsahující značkové poživatiny

Š

špageterie -e ž.
specializovaná gastronomická provozovna zaměřená na italskou kuchyni

špaldoto -a s.
teplý pokrm připravený ze špaldy, zeleniny a eventuálně z masa, dochucený kořením nebo bylinkami; pokrm připravený na způsob rizota

T

tartaletka -y ž. <z franc.>
francouzský dezert připomínající malý koláč nebo košíček plněný krémem a ovocem

tarte tatin [tárt taten, tárte taten] -u m. než. <z franc.>
francouzský koláč připravený z jablek, skořice a karamelu

V

vegaso -a s.
veganská náhražka masa vyrobená z rostlinných surovin, jako je sója, pšenice apod.

vegečeře -e ž.
vegetariánská večeře skládající se z pokrmů neobsahujících masné produkty

vege-
první část přejatých i hybridních složených slov s významem
vegetariánský, neobsahující maso

vegeguláš -e m. než.
vegetariánská alternativa guláše připravená z hlívy ústřičné

vegemaso -a s.
vegetariánská náhražka masa vyrobená z rostlinných surovin, jako je sója, pšenice apod.

vegepárek -ku m. než.
vegetariánský párek vyrobený z rostlinných surovin, jako je sója, pšenice apod.

vegepolívka -y ž.
vegetariánská polévka neobsahující maso

W

wasabi [vasabi] neskl. s. <z jap.>
japonský křen používaný pro své výrazné aroma jako ingredience japonských jídel

7 Závěr

Cílem práce bylo popsat neologickou zásobu z oblasti gastronomie, a to především z oblasti kavárenství. Pro účely práce bylo důležité vymezit pojem neologismus, jež se obvykle vymezuje na základě několika kritérií. Zároveň se v rámci neologismů rozlišuje mezi vlastními neologismy a mezi pojmenováními užitými příležitostně, mezi okazionalismy. Ve své práci jsem vycházela ze širšího vymezení, a za neologismy jsem tak považovala i jednotky vyskytující se v pouze malém počtu komunikátů.

Důležitá složka práce sestávala z excerpce substantivních jednotek, která probíhala několika způsoby. Část jednotek pochází z vlastní excerpce spočívající v mapování pojmenování objevujících se v jídelních lístcích pražských gastronomických podniků, část z databáze Neomat a část ze synchronních korpusů ČNK. Vzhledem k tomu, že část neologismů byla excerpována z jídelních lístků, tj. z obtížně doložitelných zdrojů, ověřovala jsem jejich výskyt v databázi Neomat nebo v korpusech ČNK.

Analýza excerpovaného materiálu ukázala, že významnou část neologických jednotek tvoří afixoidní kompozita a přejímky. Přejatá pojmenování nejčastěji pocházela z angličtiny a z francouzštiny. Excerpovaný materiál obsahuje jak přejímky neadaptované, tak přejímky ortograficko-ortoepicky, morfologicky a slovotvorně adaptované. Mezi přejatými lexikálními jednotkami byla zastoupena především pojmenování pro dezerty, nápoje, slaná jídla, dochucovadla apod. V korpusech ČNK SYN2005, SYN2010, SYN2015, SYN2020, ONLINE_ARCHIEVE a v databázi Neomat jsem porovnávala počet výskytů adaptovaných a neadaptovaných přejímek. Na základě získaných dat jsem došla k závěru, že u přejatých výrazů výrazným způsobem převažuje používání jejich neadaptované podoby. To lze vysvětlit jednak stále vzrůstajícím počtem mluvčích hovořících cizími jazyky, jednak tím, že původní podoby se obvykle považují za bezpříznakové, a jednak typem konkrétních lexikálních jednotek, neboť u pojmenování poživatin pocházejících z cizího prostředí může být rys cizosti pro uživatele jazyka žádoucí.

Jak bylo uvedeno, ve velké míře byla zastoupena kompozita, jejichž jedním členem je afixoid. Ukázalo se, že se pro tento typ kompozit v odborné literatuře užívá několik termínů. Na základě informací v odborných pracích bylo možné lexikální jednotky s afixoidy řadit jak mezi deriváty (v případě, že by byl afixoid pokládán za prefix), tak mezi kompozita (v případě, že by byl

afixoid pokládán za radix). Vzhledem k tomu, že tyto komponenty bývají často mechanicky zkrácené z jednotek autosémantických, zvolila jsem ve své práci jejich přiřazení ke kompozitům. V odborné literatuře se objevuje i termín hybridní kompozita, ale ten považuji za kompozita tvořená minimálně jedním domácím a minimálně jedním cizím základem a vzhledem ke skutečnosti, že některá afixoidní kompozita jsou tvořena dvěma komponenty cizími, je záhodno pro ně používat termín odlišný.

V rámci afixoidních kompozit byla nejproduktivnější skupinou pojmenování s prefixoidy. S rozmachem zdravého životního stylu byla kompozita tvořena prefixoidy *bio-* a *vege-*. Prefixoid *bio-* je již značně zastoupen v obou neologických slovnících *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1,2* (Martincová a kol. 1998, 2004), zatímco prefixoid *vege-* zatím takto produktivní není.

Dále byly z hlediska slovotvorby zajímavé blendy (v materiálu se dokonce objevil i jeden přejatý blend *banoffee* utvořený ze dvou anglických výrazů *banana* a *toffee*), s nimiž se setkáváme u označení nabízených produktů. Po formální stránce však často není zřejmá hranice mezi blendy a deriváty, což se u několika excerpovaných neologismů potvrdilo.

Ukázalo se tedy, že na vývoj současné slovní zásoby z oblasti gastronomie mají vliv cizí jazyky. Usuzuji, že tento trend bude i nadále pokračovat a do češtiny se vedle nových lexikálních jednotek budou přejímat i další nové slovotvorné modely.

8 Seznam použité literatury

ADAM, Robert, BENEŠ, Martin, BOZDĚCHOVÁ, Ivana, MARTÍNEK, František, PROKŠOVÁ, Hana, SYNKOVÁ, Pavlína (2018). *Gramatické rozbory češtiny*. Praha: FF UK.

ČŘJ: ČECHOVÁ, Marie a kol. (2011). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN.

DOKULIL, Miloš (1962). *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

FILIPEC, Josef a ČERMÁK, František (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

HAUSER, Přemysl (1980). *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

IREINOVÁ, Martina (2017). Šmakuláda. In: *Naše řeč* 100, č. 3, s. 189–191.

JANOVEC, Ladislav (2013). Neologie. In: *Studie k Moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie.* Olomouc: FF UP, s. 105–130.

JANOVEC, Ladislav a RANGELOVA, Albena (2005). Sufixoidy a sufixoidní lexémy u substantivních kompozit. In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 85–99.

KOCHOVÁ, Pavla (2005). Prefixace u nových substantiv. In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 76–83.

KOLÁŘOVÁ, Ivana (2017). *Univerbizace v současné slovní zásobě, obzvláště slovotvorbě.* Brno: Masarykova univerzita.

LIŠKOVÁ, Michaela (2018). *Neologismus v lingvistickém, mediálním a běžném obrazu světa*. Dizertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Irena VAŇKOVÁ.

LIŠKOVÁ, Michaela (2021). K slovníkově nezpracovaným neologismům v současné češtině. In: *Nová čeština doma a ve světě 8*, č. 1, s. 47–56.

MARTINCOVÁ, Olga (1972). K problematice lexikálních neologismů. In: *Slovo a slovesnost* 33, č. 4., s. 283–293.

MARTINCOVÁ, Olga (1983). *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.

MATUROVÁ, Markéta (2017). Jazyková kreativita při tvoření názvů nových prostředků činnosti. In: *Bohemistyka* 2, s. 115–125.

MRAVINACOVÁ, Jitka (2005). Přejímání cizích lexémů. In: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 187–212.

PETR, Jan, DOKULIL, Miloš, HORÁLEK, Karel, HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina, KNAPPOVÁ, Miloslava (1986). *Mluvnice češtiny 1. Fonetika, fonologie, morfologie a morfematika, tvoření slov.* Praha: Academia.

POLÍVKOVÁ, Alena (1988). Antipasta. In: *Naše řeč* 71, č. 2, s. 108.

PROUZOVÁ, Hana (1988). Hamburger. In: *Naše řeč* 71, č. 3, s. 168.

REJZEK, Jiří (1993). K formální adaptaci anglicismů. In: *Naše řeč* 76, č. 1, s. 26–30.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (2002). Slovotvorná adaptace přejatých slov a její povaha. In: *Čeština doma a ve světě* 10, č. 4, s. 311–322.

SVOBODOVÁ, Ivana (1987). Ražniči, čevapčiči, fondue. In: *Naše řeč* 70, č. 3, s. 165.

SVOBODOVÁ, Diana (2013a). Psané podoby přejatých slov. In: *Bohemistyka*, č. 1, s. 7–14.

SVOBODOVÁ, Diana (2013b). Současný stav internacionalizace lexika. In: *Studie k Moderní mluvnici češtiny 4. Dynamika českého lexika a lexikologie.* Olomouc: FF UP, s. 131–153.

ŠIMANDL, Josef (2013). Mechanické krácení a mechanické skládání. In: D. Blagoeva, S. Kolkovska, M. Lišková (ed.). *Problemi na neologijata v slavjanskite ezici*. Sofia: Akademično izdatelstvo, s. 109–118.

ŠIMANDL, Josef (2012). Z nepravidelného tvoření slov: mechanické krácení a přiklánění slov: blending. In: *Nárůst nepravidelného tvoření slov: o čem svědčí?* Praha: Ústav pro jazyk český, s. 1–10.

ZIKOVÁ, Markéta (2001). Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. In: *Naše řeč* 84, č. 2, s. 81–89.

Seznam lexikonů a encyklopedických portálů

SN 1: MARTINCOVÁ, Olga a kol. (1998). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1.* Praha: Academia.

SN 2: MARTINCOVÁ, Olga a kol. (2004). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2.* Praha: Academia.

Slovník současné češtiny [online] (2018). Verze 2.0. Brno: Lingea. <https://www.nechybujte.cz/slovnik-soucasne-cestiny/>.

SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2000). Praha: Academia.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.

ŠIMANDL, Josef (ed.) (2018). *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <http://www.slovnikafixu.cz/index>.

Wikipedie. Otevřená encyklopedie [online] (2001–2022). Wikimedia Foundation. <https://cs.wikipedia.org/>.

Seznam internetových zdrojů

Čeština 2.0 (2008–2022). <https://cestina20.cz/>.

BOZDĚCHOVÁ, Ivana (2017a). Hybridní kompozitum. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/HYBRIDNÍ KOMPOZITUM>.

BOZDĚCHOVÁ, Ivana (2017b). Kvazikompozice. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/KVAZIKOMPOZICE>.

Databáze excerpčního materiálu Neomat (1991–2022). Verze 3.0. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2022-07-14]. <http://www.neologismy.cz>.

JELÍNEK, Milan (2017). Zkratka. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/ZKRATKA>.

MARTINCOVÁ, Olga (2017a). Neologismus. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/NEOLOGISMUS>.

MARTINCOVÁ, Olga (2017b). Okazionalismus. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. < https://www.czechency.org/slovnik/OKAZIONALISMUS >.

MARTINCOVÁ, Olga (2017c). Afixoid. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/AFIXOID>.

NEKULA, Marek (2017a). Výpůjčka. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/VÝPŮJČKA>.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (2017a). Sufixace. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/SUFIXACE>.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (2017b). Derivace. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/DERIVACE>.

ZIKOVÁ, Markéta (2017). Truncation. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita. <https://www.czechency.org/slovnik/TRUNCATION>.

Seznam korpusů ČNK

ONLINE_ARCHIEVE: CVRČEK, V., PROCHÁZKA, P. (2020). *ONLINE_ARCHIEVE: monitorovací korpus internetové češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK [cit. 2022-07-14]. <http://www.korpus.cz>.

SYN2005: ČERMÁK, F., DOLEŽALOVÁ-SPOUSTOVÁ, D., HLAVÁČOVÁ, J., HNÁTKOVÁ, M., JELÍNEK, T., KOCEK, J., KOPŘIVOVÁ, M., KŘEN, M., NOVOTNÁ, R., PETKEVIČ, V., SCHMIEDTOVÁ, V., SKOUMALOVÁ, H., ŠULC, M., VELÍŠEK, Z. (2005). *SYN2005: žánrově vyvážený korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu [cit. 2022-07-14]. <http://www.korpus.cz>.

SYN2010: KŘEN, M., BARTOŇ, T., CVRČEK, V., HNÁTKOVÁ, M., JELÍNEK, T., KOCEK, J., NOVOTNÁ, R., PETKEVIČ, V., PROCHÁZKA, P., SCHMIEDTOVÁ, V., SKOUMALOVÁ, H. (2010). *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny.* Praha: Ústav Českého národního korpusu [cit. 2022-07-14]. <http://www.korpus.cz>.

SYN2015: KŘEN, M., CVRČEK, V., ČAPKA, T., ČERMÁKOVÁ, A., HNÁTKOVÁ, M., CHLUMSKÁ, L., JELÍNEK, T., KOVÁŘÍKOVÁ, D., PETKEVIČ, V., PROCHÁZKA, P., SKOUMALOVÁ, H., ŠKRABAL, M., TRUNEČEK, P., VONDŘIČKA, P., ZASINA, A.

(2015). SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK [cit. 2022-07-14]. <http://www.korpus.cz>.

SYN2020: KŘEN, M., CVRČEK, V., HENYŠ, J., HNÁTKOVÁ, M., JELÍNEK, T., KOCEK, J., KOVÁŘÍKOVÁ, D., KŘIVAN, J., MILIČKA, J., PETKEVIČ, V., PROCHÁZKA, P., SKOUMALOVÁ, H., ŠINDLEROVÁ, J., ŠKRABAL, M. (2020). *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK [cit. 2022-07-14]. <http://www.korpus.cz>.

SYN_v10: KŘEN, M., CVRČEK, V., HNÁTKOVÁ, M., JELÍNEK, T., KOCEK, J., KOVÁŘÍKOVÁ, D., KŘIVAN, J., MILIČKA, J., PETKEVIČ, V., PROCHÁZKA, P., SKOUMALOVÁ, H., ŠINDLEROVÁ, J., ŠKRABAL, M. *Korpus SYN, verze 10*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK [cit. 2022-07-22]. <http://www.korpus.cz>.

9 Seznam příloh

Příloha 1: Excerpované neologismy z gastronomie řazené abecedně

Příloha 2: Počet výskytů přejímek a jejich grafických variant v korpusech ČNK a v databázi Neomat